

Stilblade for købstadens bevaringsværdige bygninger

Stilbladene beskriver de arkitektoniske stilarter, der i forskellige perioder har præget byggeriet i de tre købstæder i Vordingborg Kommune, Stege, Præstø og Vordingborg.

Stilbladene gennemgår de typiske kendetegn for hver stilart og giver forslag til, hvordan disse kendetegn kan bevares og forstærkes. Stilbladene er suppleret med anbefalinger til vedligeholdelse og fornyelse af vinduer, energioptimering samt til bevaring af de mange smukke gårde og haver, vores købstæder gemmer på.

De enkelte huse har deres eget særpræg, deres egen historie, som ikke altid følger den generelle arkitekturhistoriske udvikling. Stilbladene er derfor tænkt til inspiration og vejledning for den enkelte ejer snarere end som præcise anvisninger. Det er således kommunens håb, at stilbladene kan medvirke til at åbne ejernes øjne for den ofte spændende historie, husene gemmer på.

Samtidig vil stilbladene blive anvendt som værktøj ved kommunens sagsbehandling af byggesager på bevaringsværdige bygninger.

Bindingsværkshuse

Bindingsværk er en byggeteknik, der her i landet har været brugt siden oldtiden. Som følge af de mange brande, som har hærget købstæderne gennem tiden, stammer de fleste bindingsværkshuse i dag fra 1800-tallet.

Omkring 1870 ophørte brugen af bindingsværk til nye huse til fordel for murværk, og de fleste bindingsværkshuses facader blev også efterhånden ombygget til fuldmuret murværk. Dels var bindingsværk ikke længere moderne, dels var det i mange købstæder blevet forbudt at bygge facaderne i bindingsværk pga. brandfaren. Der findes derfor ikke mange byhuse med synligt bindingsværk mod gaden. En hel del fine bag- og sidehuse er bevaret. Disse er bygningskulturelt set særdeles vigtige for baggårdenes bebyggede miljø.

Typiske kendetegn

Bindingsværk var datidens elementbyggeri, hvor bjælker og stolper gav et fagdelt modulsystem. Bindingsværkskonstruktionen var meget fleksibel, og man kunne nemt både bygge til og om uden at ændre husets karakter nævneværdigt. Man genbrugte gerne tømmeret, nogle gange kunne et helt hus blive flyttet fra et sted til et andet.

På det tidlige bindingsværk er loftsbjælkerne stukket gennem facadestolperne under tagremmen. Omkring 1800 blev loftsbjælkerne flyttet op over tagremmen. Dette gav større loftshøjde, og konstruktionen blev mere stabil. Bindingsværk på Sydsjælland var oftest i fyrretræ, dog kunne bundremmen (den vandrette bjælke lige over soklen) være i eg – hvis den overhovedet var der.

- ▲ Der er endnu bevaret mange side- og baghuse i bindingsværk, som giver gårdene karakter.
- ◀◀ Tappene fra de gennemstukne bjælker ses her i højde med vinduernes overkant.
- ◀ Facaden er omsat i grundmur, men portrummet står endnu i bindingsværk.
- ▼ Sydsjællandsk bindingsværk er ofte opført uden bundrem – stolperne står direkte på soklen.

Bindingsværkshuse

Bindingsværkets felter er fyldt ud med pudset murværk kaldet tavl. På Sydsjælland har bindingsværkets tømmer og tavl mange steder oprindeligt stået hvid- eller gulkalket, kalket "over stok og sten", formentlig for at skjule, at man ikke havde råd til den dyrere grundmur. Det opmalede bindingsværk, som i dag ses mange steder, skyldes sandsynligvis en senere påvirkning fra nationalromantikken, hvor bindingsværk blev velanset igen og derfor gerne måtte være synligt.

Tagformen er generelt et saddeltag, men ensidige tage forekommer også, særligt på side- og baghuse. Tagene var næsten altid af røde vingetegl, da stråtag var forbudt i købstæderne. Tagudhængen er ret lille, og det skråstillede bræt, sugfjælet, danner overgang mellem tagremmen og taget.

- ▲ *Et af de få endnu bevarede eksempler på overkalket bindingsværk. Bindingsværk er en meget fleksibel konstruktion: Var de samme sætninger som her opstået i en grundmuret væg, ville de sandsynligvis være faldet sammen.*
- ◀ *Bindingsværket fik en kort opblomstring som dekorativt element i den nationalromantiske periode i begyndelsen af 1900-tallet.*
- ▼ *Hoveddøren var altid malet i en farve fx okker, rød, grøn, blå, sort eller hvid, ofte i komplementærfarver som her, hvor profilet omkring fyldingen er fremhævet.*

Typisk var vinduerne torammede med småsprossede ruder eller evt. en eller to vandrette sprosser. Rudeformatet kan både være lavformat eller mere kvadratisk. De fleste hoveddøre har oprindeligt været fyldingsdøre, ofte tofløjede med fint dekorerede fyldinger og evt. udskæringer. Dørene i bag- eller sidehuse var mere enkle revledøre. Vinduer og døre var som regel malet i mørke farver i kontrast til den hvide kalk.

Anbefalinger

Ved reparation eller udskiftning af bindingsværkstømmeret er det bedst at anvende samme træsort som det oprindelige bindingsværk. Det er vigtigt at bevare de regionale forskelle i bindingsværkshusenes arkitektur, fx det overkalkede bindingsværk, således at disse forskelle ikke udviskes.

Bindingsværkshuse

De karakteristiske tage i røde vingetegl er i høj grad med til at præge købstæderne, og ved tagomlægning bør denne tradition derfor fastholdes. På tage med lav hældning, fx nogle baghuse, kan i stedet anbefales tagpap. Pas på skorstenen: Et hus uden skorsten ser ofte lidt "amputeret" ud. Tagrender og nedløb bør udføres i zink, som patinerer langt smukkere end tilsvarende i plast.

Vinduernes detaljering er afgørende for huset. De fabriksproducerede vinduer har ikke samme fine detaljering som de oprindelige vinduer og man bør derfor bevare de oprindelige vinduer eller evt. udskifte dem med nye kopier i træ med enkeltlags glas og forsatsvinduer eller koblede forsatsrammer. Læs mere i anvisning om [vedligeholdelse og fornyelse af vinduer](#).

- ▲ *Vinduer på bindingsværkshuse kan enten være småsprossede eller som her delt med to vandrette sprosser. En usædvanlig detalje er kvistflunkerne, der er dækket med træspån.*
- ◀ *Oprindeligt var de fleste vinduer småsprossede, da man ikke kunne lave trukket glas i store størrelser. De okkerfarvede vinduer står godt til det optrukne, brune tømmer.*
- ▼ *Et fint eksempel på nystandsatt bindingsværk, der er kalket gult "over stok og sten". Man har ikke forsøgt at rette husets skævheder for meget op, så man fornemmer stadig husets historie.*

Bevaringsværdige huse kan godt energirenoveres til en fornuftig standard, uden at man forringer bevaringsværdierne. Det kræver blot, at man arbejder "med" huset snarere imod det. Læs mere i anvisning om [energioptimering](#).

Tilbygninger

Bindingsværkshuse kan let ombygges, fx kan vinduer og døre fint flyttes, så længe fagdelingen respekteres. Evt. tilbygninger bør udføres i træ og ikke i murværk, så tilbygningen underordner sig det gamle hus. En moderne, træbeklædt bygning, fx sortmalet, kan harmonere fint med et bindingsværkshus. Tilbygninger til byhuse kan være side- eller baghuse i gården, eller der kan bygges nye fritliggende bygninger tilbage på grunden. Læs mere i anvisning om [gårde og haver](#).

Klassicismen

Klassicismen som stilart varede i omtrent 100 år fra ca. 1760 til 1870. Stilarten blev introduceret i Danmark af den franske arkitekt N-H. Jardin og siden udviklet af arkitekterne C.F. Harsdorff og C.F. Hansen. Klassicismen var en modreaktion på den foregående "svulmende" rokoko. Nu vendte man igen tilbage til antikkens formsprog med udgangspunkt i græske og romerske forbilleder og i den italienske renæssance.

Samtidig var stråtage blevet forbudt i købstæderne, og dermed kom det velproportionerede, fagdelte, pudsede hus med tegltag i en eller to etager til at præge den danske købstad. Mange gamle bindingsværkshuse fik facaden skiftet til murværk mod gaden, og der blev ofte bygget en ekstra etage ovenpå.

- ▲ *Et fint eksempel på et klassicistisk hus i to etager. Vinduerne er taktfast placeret og smukt proportioneret. Både gesimsen, pilastrene omkring døren og sålbænkene er fornemt udført i sandsten.*
- ◀ *Oprindeligt var dette et bindingsværkshus. Facaden blev omsat i grundmur i den sidste del af perioden, hvor man var begyndt at pynte husene lidt mere, som her vinduesindfatningerne, der er trukket ned til soklen.*
- ▼ *Også helt små byhuse er ofte fint proportioneret med fine detaljer, som her de små slutsten over vinduerne. Bemærk tagets opskalkning, det lille svaj forned.*

Typiske kendetegn

I klassicismen er husets facade altafgørende. Arkitekturen er enkel, med rene former og en stram, klar opbygning baseret på symmetri, ligevægt og harmoniske proportioner. Vinduer og døre var præcist dimensioneret og taktfast placeret på facaden. Selvom man stræbte efter symmetri på facaden, var porten eller hoveddøren ofte placeret til den ene side, dog stadig underordnet facadens takt.

Husenes facader var pudsede med svage reliefvirkninger. Sokler og gesimser var profileret efter antikke forbilleder og kunne være både muret eller trukket i puds, ligesom sålbænkene. På de fornemste huse blev også benyttet virkemidler som frontkviste med trekantsgavle, pilastre, pud-

sede indfatninger omkring vinduer og døre eller lyse gesimsbånd, der dannede overgang mellem etagerne.

De fleste huse har været pudsede og kalkede i lyse farver som hvid, lysegul eller okker, eller har blot stået i pudsens grålige tone. I den senere del af perioden ses dog også facader udført i blank mur, afsluttet i hjørnerne med et pudset kvadermønster. Soklen kan være muret eller i marksten og sortmalet, eller med "falske" sokkelsten i grå puds, såkaldt refendfugning.

Facaden mod gården har færre dekorative detaljer end gadefacaden. Den taktfaste placering af vinduerne går dog igen. Gårdsiden er ofte kalket i de samme farver som gadefacaden.

▲ Mange klassicistiske huse har været kalkede, her okkergult i en fin sammensætning med mørkegrønne døre og vinduer.

◀ Her står facaden blot i pudsens farve.

▼ Den helt lyse gule kalk er typisk for klassicismen. De mørke vindueskarme til de hvide rammer hører egentlig ikke perioden til, men giver alligevel et smukt farvespil. De røde vingetegl med et knapt udhæng og den markante skalk (svajet i tagfladen) er afgørende detaljer, der tegner købstadens klassicistiske arkitektur.

Tagene var oprindeligt af vingetegl uden udhæng over gesimsen. Taget er som regel altid opbygget med en såkaldt skalk, der giver et lille, karakteristisk svaj på den nederste del af taget. Evt. tagkviste er oftest ret små og med zinkbeklædte tage og flunker. Skorstenspiberne var altid placeret midt i tagrygningen.

Alle vinduer på samme etage er ens med smalle kitfalsede sprosser. Vinduerne er som regel høje og slanke med fire rammer. I enetages huse eller i overetagen kan vinduerne også være torammede. Vinduerne var oprindeligt småsprossede, men med tiden blev ruderne større, så kun de underste, høje rammer havde en vandret sprosse. Vinduerne var ofte hvidmalede, men mørke farver som grøn, brun, rødbrun og grå ses også.

Anbefalinger

Facaden er som regel pudset. Ved en ompudsning er det vigtigt, at man ikke gør for meget ud af det, så facadens ujævnheder og evt. skævheder bevares. De er med til at fortælle husets historie. Det er på samme måde vigtigt at bevare klassicismens mest typiske kendetegn, facadens taktfaste opdeling og de enkle dekorationer som fx pudsede gesimsbånd.

Til pudsede facader kan man overveje at lade facaden stå ubehandlet i lysegrå eller svagt sandfarvet puds. Ellers er en mat overfladebehandling med kalk eller diffusionsåben silikatmaling bedst egnet. Evt. tidligere plastmaling skal helst renses af forinden. Farven skal passe til perioden, fx hvid, lysegul, lysegrå eller lys okker.

- ▲ På dette klassicistiske hus i to etager er gesimsen og båndet mellem de to etager de eneste dekorative elementer, som det derfor er afgørende at bevare.
- ◀◀ Den refendfugede sokkel afslører, at huset er klassicistisk.
- ◀ I den senere del af perioden kunne husene blive mere dekorerede, som her det markante indgangsparti, der kronet af den høje trekantsgavl.
- ▼ Dette statelige hus er fuget med fremtrukne fuger kaldet hamborgfuger, en dyr og derfor ret sjælden teknik. Taget er i såkaldte blådæmpede tegl. Den tilbagetrunkne dør er af nyere dato og fremmed for huset.

Tegltage bør som udgangspunkt altid bevares. Ved udskiftning bør man benytte samme slags sten som den oprindelige, hvad enten det drejer sig om et rødt, blådæmpet eller evt. glaseret tegltag. Tagrender og nedløb bør udføres i zink, som patinerer langt smukkere end tilsvarende i plast.

De fint forarbejdede detaljer som gesimser, skorstenspiber, de ofte nedtonede, mørktmalede kviste eller snedkerdetaljer som porte eller hoveddøre bør bevares, da de understøtter fortællingen om husets historie og oprindelse.

Vinduernes detaljering er afgørende for huset. Mange af de oprindelige vinduer med enkeltlags glas er desværre i dag forsvundet til fordel for fabriksproducerede vinduer, der ikke har samme

fine detaljering. Oprindelige vinduer bør bevares eller evt. udskiftes med nye kopier i træ med enkeltlags glas og forsatsvinduer eller koblede forsatsrammer. Læs mere i anvisning om **vedligeholdelse og fornyelse af vinduer**.

Når fx hoveddøre og vinduer skal farvesættes, er det vigtigt at holde sig til de historiske farver, der blev brugt på klassicismens huse for at give kontrast og nuancering til den vigtige facade. Farvesætningen skal samtidig gerne indgå i et harmonisk samspil med nabohusene.

Bevaringsværdige huse kan godt energirenoveres til en fornuftig standard. Det kræver blot lidt omtanke og indsigt i det historiske hus' muligheder. Læs mere i anvisning om **energioptimering**.

▲ *Et helt typisk klassicistisk firerammet vindue. De understes rammer er delt i to med en smal, vandret sprosse, således at alle ruderne har det samme format. Et vigtigt træk er, at ruderne er en lille smule på højformat.*

◀ *Portens grønne farve står godt til den gulkalkede facade. Portens dekoration af drejede træknopper afslører, at den, ligesom huset, stammer fra den sidste del af perioden.*

▼ *Et fint helstøbt klassicistisk gadeforløb domineret af forskellige lyse facadefarver og røde tegltage.*

Tilbygninger

De fleste af købstadens klassicistiske huse har facaden helt ud til gaden. Generelt er det klassicistiske hus en meget velproportioneret helhed, hvis enkle, sluttede form ikke kan forenes med fremmedelementer som altaner, karnapper m.m. Tilbygninger til byhuse kan kun ske som side- eller baghuse i gården eller alternativt som fritliggende bygninger tilbage på grunden. Det samme gælder fritliggende klassicistiske lænehuse. Et fællesskab bygningerne imellem kan opnås med velproportionerede nye bygninger med et nedtonet og ensartet materiale- og farvevalg. Sådanne nye bygninger kan fint indpasses i det historiske miljø, uden at dette forringes, blot man overholder en række enkle arkitektoniske regler. Læs mere i anvisning om **gårde og haver**.

Historicismen

Historicismen er en stilart, der opstod i midten af 1800-tallet og varede frem til begyndelsen af 1900-tallet. Stilarten opstod stort set samtidigt med Grundlovens indførelse, som følge af oplysningstidens behov for såvel politisk som kunstnerisk at starte forfra. Man ville skabe et formsprog, der klart adskilte sig fra enevældens foregående, stramme klassicisme. Samtidig var Danmark på vej ind i en periode med meget høj økonomisk vækst. Dette resulterede over hele landet i et omfattende byggeboom.

Man hentede inspiration fra tidligere tiders italienske, franske, tyske og hollandske arkitektur. Der kan sagtens findes detaljer og ornamentik fra flere forskellige af de tidligere perioder i én og samme bygning.

▲ *Et af købstadens typiske arkitekttegnede huse fra den historicistiske periode. Dommerboligen i Præstø, tegnet af arkitekt C. Lendorf.*

◀ *Både gesimsen og indfatningen omkring vinduet er udført i dekorede formsten. Tagets udhæng er dekoreret med kassetter i træ efter antikt forbillede.*

▼ *Også helt ydmyge, små byhuse er ofte fint proportioneret og har fine detaljer, som her de trukne gesimsbånd, der markerer overgangen mellem husets to etager.*

Typiske kendetegn

De få arkitekttegnede bygninger i købstaden fra perioden – næsten alle offentlige bygninger – er ganske helstøbte, men også nogle af de mere ydmyge private bygninger udviser fine detaljer.

Facaden var ideelt set symmetrisk opbygget. På smalle købstadsgrunde var symmetrien i praksis svær at opnå, særligt hvis ejendommen havde et sidehus i gården. Portåbningen måtte så være i facadens modsatte side. Ikke desto mindre har man ofte forsøgt at maskere skævheden, så den ikke blev så iøjnefaldende.

Historicistiske huse kan være pudsede og malede, men det mest almindelige er, at de står i blankt murværk, hovedsageligt i røde sten.

Historicismen

De historicistiske huse var i forhold til tidligere ganske rigt udsmykkede, særligt gadefacaden. Fugerne mellem de dengang nyligt opfundne, præcise maskinsten var ofte fremhævede med en lille profil. Gesimser og dekorationsbånd på facaderne var udført med specielle formsten, der kunne være glaserede, eller i det nye vidundermiddel cement. På huse i to etager var den nederste del af facaden nogle gange helt eller delvist pudset op i cement i felter, der skulle efterligne naturstenskvadre. Selv de mest ydmyge huse havde lidt dekoration, fx en række mursten i gesimsen placeret diagonalt i et såkaldt tandsnit. Facaderne mod gården eller haven er for de fleste huses vedkommende til gengæld meget mere sparsomt dekoreret. Nogle gårdfacader er opført i de dengang billigere gule mursten.

- ▲ *Et eksempel på brug af rødt og gult murværk på den samme bygning. Tagets karakteristiske belægning af sekskantede skiferplader går fint igen på kvistenes flunker.*
- ◀ *Et originalt dannebrogsvindue med fint flimrende, gammelt glas. Sålbænken i skifer er typisk for perioden.*
- ◀◀ *De "trukne" profilerede fuger giver facademurværket et smukt relief.*
- ▼ *En fritliggende villa med en asymmetrisk placeret frontkvist, der afbalanceres af de to tagkviste. Huset har fint udskåret træværk, som er værd at bevare.*

Tagene var ofte af naturskifer, men kunne også være teglhængte. Naturskiferen var dengang et nyt og billigt materiale, som var yndet, fordi det gav taget en helt skarp profil. Udhæng ved tag og kviste havde ofte fint udskåret tømmer.

Vinduerne var som regel dannebrogsvinduer evt. med en enkelte vandret sprosse i den nederste, høje rude. Småsprossede vinduer brugtes sjældent, fordi det nu var blevet muligt at få trukket glas i større dimensioner end tidligere.

Det dekorerede træværk og vinduerne var oprindeligt som regel malet i lidt støvede, mørke farver, grønt eller brunt. Vinduerne kunne dog også være hvide – hvid maling var dengang meget dyrt, så hvidt træværk udtrykte velstand.

Anbefalinger

Facader i blank mur er som regel fint bearbejdede og bør derfor som udgangspunkt ikke ændres med nye vindues- eller dørhuller. Facader i blank mur bør af samme grund heller ikke overpudses. Er facaden meget beskidt, kan den evt. afrensnes med en skånsom vandspuling.

Skal de oprindelige, fine formsten suppleres, findes i dag en række mindre teglværker, der har specialiseret sig i at producere små serier efter forlæg for forholdsvist rimelige beløb.

Det er vigtigt at tage vare på de profilerede fuger, som giver facaden en fin reliefvirkning. Denne vil helt forsvinde, hvis fugerne ændres til moderne, glatte og fyldte fuger.

Tage af naturskifer eller tegl bør i videst muligt omfang bevares. Naturskifer er i dag et meget dyrt tagmateriale og kan evt. erstattes af eternit-skifer, uden at tagets detaljering og fladevirkning ændres. Tegltagene var oftest i røde vingetegl. Ved udskiftning bør man benytte en traditionel, dansk vingetegl pga. det karakteristiske dybe svaj. De ofte fint formede skorstenspiber bør bevares, da de danner en naturlig afslutning på taget.

Fint forarbejdede tømmerdetaljer som vindskeder på gavle, synlige spær- og bjælkeender og de ofte rigt dekorerede kviste bør bevares, da de i høj grad er med til at fortælle om husets historie og oprindelse. Tagrender og nedløb bør udføres i zink, som patinerer smukkere end tilsvarende i plast.

- ▲ *I forhold til tidligere er mange historicistiske byhuse opført fra begyndelsen i to etager. Facaden er udstyret med fint dekorerede gesimsbånd i formsten, og man har søgt at opnå en vis symmetri, selvom porten er placeret til den ene side.*
- ◀ *En historicistisk villa inspireret af italiensk villaarkitektur fra renæssancen. Huset er meget dybt og samlet under et stort tag med relativt flad hældning.*
- ▼ *Et vinduesparti fra et byhus, hvor der er gjort meget ud af detaljeringen: Pillerne mellem vinduerne og gesimsen er udført i tidens vidunderprodukt cement.*

Historicismen

Vinduernes detaljering er afgørende for huset. Mange af de oprindelige dannebrogsvinduer med enkeltlags glas er desværre i dag forsvundet til fordel for fabriksproducerede vinduer, der ikke har samme fine detaljering. Oprindelige vinduer bør bevares eller evt. udskiftes med nye kopier i træ med enkeltlags glas og forsatsvinduer eller kobledede forsatsrammer. Læs mere i anvisning om **vedligeholdelse og fornyelse af vinduer**.

Når evt. pudsede dele af facaden, tømmerdetaljer og vinduer skal farvesættes, er det vigtigt at holde sig til de historiske, ofte mørke og lidt støvede kulører, der har været anvendt til at give kontrast og nuancering af den historicistiske facade. Farvesætningen skal samtidig helst gerne indgå i et harmonisk samspil med nabohusene.

- ▲ *Et historicistisk gavlparti med fine murværksdetaljer og udskårne gavlspær, malet i en typisk, støvet farve.*
- ◀ *Portens opdeling med en smal midterfylding er sammen med den lidt støvede grønne farve typisk for perioden.*
- ◀◀ *En meget markant og dekoreret gesims af formsten, bemærk de glaserede "kugler". Tagrenden i zink patinerer smukt.*
- ▼ *I baghuse som her er udsmykningen mere nedtonet, og vinduerne er placeret efter behov snarere end efter et facadeskema. Rodet, men alligevel stemningsfuldt.*

Bevaringsværdige huse kan godt energirenoveres til en fornuftig standard, uden at det går ud over bevaringsværdierne. Det kræver blot lidt omtanke, at man så at sige arbejder "med" huset snarere end at forsøge at kæmpe imod det. Læs mere i anvisning om **energioptimering**.

Tilbygninger

Langt de fleste historicistiske huse i købstaden er byhuse med en facade mod gaden, der spænder helt ud mod naboerne. I praksis kan tilbygninger derfor kun ske som side- eller baghuse i gården, eller som nye fritliggende bygninger tilbage på grunden. Sådanne nye bygninger kan fint indpasses i det historiske miljø, uden at dette forringes, blot man overholder en række enkle regler. Læs mere i anvisning om **gårde og haver**.

Nationalromantikken

Nationalromantik opstod som stilart i 1890'erne og varede frem til ca. 1920. Nationalromantikken er en udløber af historicismen og kaldes også "nordisk historicisme". Til forskel fra tidligere, hvor inspirationen kom sydfra, søgte man nu mod et mere nordisk formsprog. Mange af bygningerne lånte træk fra vikingetidens ornamentik og fra middelalderens arkitektur, som blev opfattet som mere "dansk" end senere tiders byggeskik. Arkitekturen skulle symbolisere den nordiske nationalstats tusindårige rødder.

I deres hovedform var bygningerne i begyndelsen stadig påvirket af tidligere tiders stræben efter symmetri, men efterhånden blev bygningskroppen mindre stram og kunne være sammensat af flere enheder med hver deres ornamentik.

- ▲ *En rendyrket nationalromantisk facade i tegl på granit-sokkel. Bemærk frontkvisten, der er inspireret af middelalderens arkitektur.*
- ◀◀ *En typisk nationalromantisk karnap bygget i bindingsværk og dækket med et fint kobbertag. I nationalromantikken er vinduerne næsten altid småsprossede.*
- ◀ *Den beskedne nationalromantiske villa er udstyret med et trappetårn efter bedste middelalderlige forbillede.*
- ▼ *Den kamtakkede gavl på dette hus er helt typisk for perioden.*

Typiske kendetegn

Periodens fokus på det nationale gav sig især udslag i materialevalget, som skulle være gamle nordiske byggematerialer, murværk, granit, sandsten, tegl og træ, der ofte var fint bearbejdet.

Soklerne er som regel kraftige granitsokler. Hvis huset har kælder, går soklen ofte op over kælderetagens vinduer. Facader i blank mur har få, men effektfulde dekorationer som kraftige buede stik over vinduerne og markerede sålbænke i mursten, nogle gange glaserede. Fugerne var som regel "trukne", dvs. profilerede. Pudsede og kalkede facader er tilsvarende enkle, måske blot med en enkelt række mursten placeret diagonalt for at give relief. Husene var ofte hvidkalkede, men kunne også være røde eller lyserøde.

Nationalromantikken

Fritliggende villaer har tit dekorative karnapper i fint udskåret bindingsværk eller trappetårne som på en middelalderborg. Disse elementer er altid placeret, så huset er i fin balance.

Tagene er som regel ret stejle og får dermed stor betydning for arkitekturen. Taget er fortrinsvis af tegl, på de fineste huse endda fint udformede, brunglaserede falstagsten, såkaldte romertegl. Der er som regel flere kviste i tagfladen, nogle gange endda i to etager.

Periodens bygninger falder groft sagt i to kategorier: 1) huse med borgmotiver, som kan have kamtakkede gavle og et knapt afsluttet tag uden udhæng. Gavlkamme kan her være afdækket med middelalderlige "munke og nonner".

▲ *Nationalromantisk villa med stejl taghældning. Der er gjort meget ud af tagkvistens lille tag, som går igen på karnappen. Frontkvistens udskæringer er inspireret af vikingeormentik.*

◀ *En fin havestue med mange nationalromantiske træk: Rudernes opdeling, de farvede, blyindfattede ruder foroven og træværkets detaljering.*

▼ *Overetagen på dette hus er helt i bindingsværk, også her med elementer inspireret af vikingeormentik.*

Og 2) huse med bindingsværksmotiver, der som regel har stort tagudhæng og fint udskåret træværk med vikingeormentik på vindskeder og kviste. På disse huse kan det tunge murværk i tagetagens gavle være afløst af bindingsværk, ofte udkraget som et middelalderligt stokværk.

Vinduerne var som regel småsprossede, dog ses også eksempler på flerrammede vinduer, der har en fast, stor "panoramarude" omgivet af mindre, småsprossede rammer.

Vinduesrammer var ofte hvidmalede, men karme og poste kunne stå i en mørkere kontrastfarve. Bindingsværk, vindskeder og kvistfronter var oprindeligt ofte malet i klare farver som mørkegrøn, brun, sort eller rød.

Nationalromantikken

Anbefalinger

Facader i blank mur er som regel fint bearbejdede og bør derfor som udgangspunkt ikke ændres med nye vindues- eller dørhuller. Facader i blank mur bør af samme grund heller ikke overpudses. Er facaden meget beskidt, kan den evt. afrensnes med en skånsom vandspuling.

Det er vigtigt at tage vare på de profilerede fuger, som giver facaden en fin reliefvirkning. Denne vil helt forsvinde, hvis fugerne ændres til moderne, glatte og fyldte fuger.

Til pudsede facader er diffusionsåbne overfladebehandlinger som kalk eller silikatmaling bedst egnede. Facadefarven skal passe til perioden, fx hvid, rød eller lyserød.

- ▲ *Et stateligt, nationalromantisk byhus. Slutstenene i sandsten over vinduerne er et typisk træk.*
- ◀ *Gavlkam afdækket med såkaldte "munke og nonner", en middelalderlig tagstenstype. Bemærk selve tagets smukke, brunglaserede romertegl.*
- ◀◀ *En lille, rigt dekoreret overdækning over hoveddøren. En fin detalje, som er med til at understøtte husets bevaringsværdi.*
- ▼ *Nationalromantisk villa med trempel (den øverste del af facaden) i bindingsværk med synlige bjælkeender. Bindingsværket har oprindeligt været malet i en mørk kontrastfarve.*

Tegltage bør som udgangspunkt altid bevares. Ved fornyelse bør man benytte samme slags sten som oprindeligt. Brunglaserede romertegl kan være svære at finde i dag. Benyt så hellere uglaserede romertegl end glaserede vingetegl.

De ofte fint forarbejdede detaljer som skorstenspiber, vindskeder på gavle, synlige spær- og bjælkeender og de ofte rigt dekorerede kviste bør bevares, da de i høj grad understøtter fortællingen om husets historie og oprindelse. Tagrender og nedløb bør udføres i zink, som patinerer langt smukkere end tilsvarende i plast.

Vinduernes detaljering er afgørende for arkitekturen. Mange af de oprindelige vinduer med enkeltlags glas er desværre i dag blevet udskiftet med

Nationalromantikken

fabriksproducerede vinduer, der ikke har samme fine detaljering. Oprindelige vinduer bør bevares eller evt. udskiftes med nye kopier i træ med enkeltlags glas og forsatsvinduer eller koblede forsatsrammer. Læs mere i anvisning om **vedligeholdelse og fornyelse af vinduer**.

Når tømmerdetaljer og vinduer skal farvesættes, er det vigtigt at holde sig til de historiske, ofte mørke og klare farver, der har været anvendt til at give kontrast og nuancering af den nationalromantiske facade. Farvesætningen må også gerne indgå i et harmonisk samspil med nabohusene.

Bevaringsværdige huse kan godt energirenoveres til en fornuftig standard, uden at man forringer bevaringsværdierne. Det kræver blot at man så at

- ▲ *Et sjældent eksempel på en villa fra perioden med skifertag.*
- ▶ *Sålbænk af glaserede mursten. Bemærk slutstenen i granit.*
- ◀ *En dør med fint opsproset vindue.*
- ◀◀ *En rustik dør med smukke båndhængsler.*
- ▼ *De forskellige elementer (kvist, havestue, gavle i vinkel), danner tilsammen en fin komposition.*

sige arbejder "med" huset snarere end at forsøge at kæmpe imod det. Læs mere i anvisning om **energioptimering**.

Tilbygninger

Tilbygninger til fritliggende huse kræver stor hensyntagen til husets komposition. Tilbygningen må ikke tage magten fra det eksisterende hus. Jo mindre tilbygningen er, jo større er chancen for et vellykket resultat. På byhuse med en facade mod gaden, der spænder helt ud mod naboerne, kan tilbygninger kun ske som side- eller baghuse i gården, eller som nye fritliggende bygninger tilbage på grunden. Nye bygninger kan fint indpasses i det historiske miljø, blot man overholder en række enkle regler. Læs mere i anvisning om **gårde og haver**.

Bedre Byggeskik

Bedre Byggeskik er en særlig dansk arkitekturstilart, der varer fra ca. 1915 til omkring 1940. "Landsforeningen Bedre Byggeskik" blev stiftet af en række fremtrædende arkitekter og kulturpersonligheder som reaktion mod historicismens blandingsarkitektur. Foreningens arbejde gik ud på at uddanne og assistere bygmestre ved udformningen af mindre byggerier bl.a. gennem kurser, tegnestuehjælp og typetegninger til villaer, by- og landhuse, men også offentligt byggeri. Arkitekturen tog udgangspunkt i de gamle håndværkstraditioner og i det enkle "danske" hus.

I perioden steg købstædernes indbyggertal markant. Nye villakvarterer skød op, og Bedre Byggeskik er derfor især kendt for muremestervillaen i halvanden etage.

- ▲ *En typisk Bedre Byggeskik-villa. Materialerne er de gamle klassiske danske, røde mursten og røde tegl. Der er gjort meget ud af symmetri og proportionering.*
- ◀ *Tagkviste skulle være små, så de ikke tog magten fra helheden. Taskekviste som denne (hvor kvisten opstår, ved at en del af taget løftes lidt) var meget almindelige i Bedre Byggeskik-stilen.*
- ▼ *Bedre Byggeskik-villaer kunne være udstyret med små dekorative bygningsdele som her en centralt placeret frontkvist og karnap.*

Typiske kendetegn

Bedre Byggeskik-husene er enkle og præcist proportionerede bygninger med kompakte grundformer, enten længeformede eller mere kvadratiske. Facaden skulle have den rette højde i forhold til tagets størrelse og vinduerne og selv ruderne skulle have formater, der var nøje afpasset husets dimensioner.

Facaden er ofte symmetrisk opbygget, men selv huse, der ikke er strengt symmetriske har altid en indbygget, visuel balance. Opdelingen er taktfast med gennemgående vandrette og lodrette linjer og få, men præcist placerede dekorative elementer som gesimser eller hoveddøre. Bygningsdele som karnapper, udestuer og frontkviste er også meget brugte. Kvistene er få og ikke særligt store.

Bedre Byggeskik-husene står ofte i blank mur, enten i rødt eller gult murværk. Murstenene er ofte hånd- eller blødstrøgne sten. Husene kan også være pudsede og kalkede i lyse eller mørke farver som fx hvid, lysegul, rosa eller mørkerød. På byhusene kan den nederste del af facaden være pudset fx i et kvaderlignende mønster.

Huse i blank mur er ofte opført med smukke forbandter, dvs. stenenes rækkefølge og mønster. Fugerne er enten tilbagetrukne eller udfyldte. Gesimsen er enkel, men fint udført med få simple profilerede led og kan være kalket hvid i kontrast til facadens murværk eller puds. Soklerne står for det meste i overpudset beton i den grå puds eller sortmalede. Mange huse har kælder, og i det tilfælde går soklen op over kældervinduerne.

- ▲ *En pudset og kalket Bedre Byggeskik-villa, hvor man har "lånt" klassicistiske træk til kvaderpudsen på hjørnerne.*
- ◀ *Hovedindgangen er her markeret med en lille, muret overdækning, der støttes af en murpille med en lille klassicistisk afslutning foroven.*
- ◀◀ *En typisk Bedre Byggeskik-detajle, en såkaldt sparrenkopesims.*
- ▼ *Et af de relativt få byhuse fra Bedre Byggeskik-tiden. Et eksempel på et fra begyndelsen asymmetrisk hus. Huset er som de fleste huse fra tiden meget kompakt.*

Selvom arkitekturen er meget enkel, "lånte" man ind i mellem elementer fra især klassicismen som fx kvaderpuds på bygningens hjørner, eller man fremhævede et overdækket indgangsparti med en dekoreret søjle. Der er ofte fint udførte stik over vinduerne. Murstikkene afløses senere i perioden af ståltegl. Såløbne er ofte udført af mursten, evt. lagt på fladen, eller af en skiferplade.

Der er mange tagformer, sadel- eller mansardtage eller tage med hel- eller kvartvalm. Man foretrak den danske røde vingetegl, men også den mere rundede falstagsten var meget brugt. Nogle gange anvendtes de billigere betontagsten. De fleste tage har kun ganske lidt udhæng, men i sjældne tilfælde ses også huse med tagudhæng og synlige spær langs facaderne.

Hoveddøren var typisk fremhævet med fine dekorationer, fordi den var det første, der mødte den besøgende. Hoveddøren har oprindeligt altid været malet i en blank mørk farve, eller evt. i to eller tre farver, der fremhævede profileringen omkring et fyldingsfelt.

De fleste vinduer er to- eller firerammede, og opdelingerne spænder fra småsprossede "palærunder" til rammer med en, to eller tre ruder. Dannebrogsvinduer uden sprosser ses ind imellem.

Vinduerne var som regel malet i lyse farver som hvid, lysegrå eller dueblå, men også i mørkere farver som svenskrød, dodenkop og mørkegrøn. Vinduerne kunne være tofarvede med mørk karm og lyse rammer.

- ▲ *Vinduerne i dette Bedre Byggeskik-hus er tofarvede, røde karme og hvide rammer. Bemærk opdelingen af rammerne i tre ruder i lavformat.*
- ◀ *En fin hoveddør, hvor der er gjort meget ud af murværket omkring døren og det buede overvindue.*
- ◀◀ *På nogle Bedre Byggeskik-villaer er vinduerne udstyret med skodder som her.*
- ▼ *Det røde tegltag, det fint bearbejdede murværk med smukt murede stik over vinduerne og små detaljer som bånd i rulleskifter er sammen med verandaens snedkerdetaljer med til at gøre huset typisk for perioden.*

Anbefalinger

Facader i blank mur har som regel fine detaljer som murede stik og bør derfor som udgangspunkt ikke ændres med nye vindues- eller dørhuller. Facader i blank mur bør af samme grund heller ikke overpudsnes. Er facaden meget beskidt, kan den evt. afrensnes med en skånsom vandspuling.

Til pudsede facader er diffusionsåbne overfladebehandlinger som kalk eller silikatmaling bedst egnet. Facadefarven skal passe til perioden, fx hvid, lysegul eller mørkerød, og må samtidig gerne indgå i et samspil med nabohusenes farver.

Ved fornyelse af taget bør man benytte samme slags tagsten som de oprindelige, hvad enten det er tegl eller betonsten.

Vinduernes detaljering er afgørende for huset. De fabriksproducerede vinduer har ikke samme fine detaljering som de oprindelige vinduer og man bør derfor bevare de oprindelige vinduer eller evt. udskifte dem med nye kopier i træ med enkeltlags glas og forsatsvinduer eller koblede forsatsrammer. Læs mere i anvisning om **vedligeholdelse og fornyelse af vinduer**.

Snedkerdetaljer som verandaer, kviste o.l. bør bevares, da de i høj grad fortæller om husets historie og tid. Tagrender og nedløb bør udføres i zink, som patinerer langt smukkere end tilsvarende i plast.

Bevaringsværdige huse kan godt energirenoveres til en fornuftig standard, uden at man forringer be-

- ▲ *Et byhus, hvis – oprindelige – dekorationer over vinduerne ikke helt overholder Bedre Byggeskik-tidens strenge regler.*
- ▶ *Et højt og smalt Bedre Byggeskik-vindue med små ruder.*
- ◀ *Et typisk lille fint bearbejdet dekorativt element.*
- ▼ *Døren med de to runde sidevinduer er kommet til sidenhen. Et fint eksempel på en tilbygning.*

varingsværdierne. Det kræver blot, at man arbejder "med" huset snarere imod det. Læs mere i anvisning om **energioptimering**.

Tilbygninger

Det fritliggende Bedre Byggeskik-hus er som regel meget kompakt, og det er derfor meget vanskeligt at tilføje en større tilbygning, uden at det går ud over husets komposition. Små, underspillete tilbygninger som karnapper og udestuer kan tilføjes, hvis de er tilstrækkeligt præcist proportioneret i forhold til den eksisterende arkitektur.

Tilbygninger til sammenhængende byhuse kan være side- eller baghuse i gården, eller der kan bygges en fritliggende bygning tilbage på grunden. Læs mere i anvisning om **gårde og haver**.

Den danske funktionalisme

1920-ernes internationale modernisme, der er præget af et kubistisk formsprog, blev tilpasset danske forhold i form af funkisarkitekturen i perioden ca. 1930-40. Modernismen gjorde op med fortidens symmetri, pynt og detaljer, og placering af facadeåbninger skete nu efter rent funktionelle krav til planløsning, lys og udsigt. **Bungalowen**, **funkisvillaen** og den **danske funktionalistiske villa** er tre forskellige fortolkninger af disse nye arkitekturstrømninger, tilpasset dansk byggeteknologi og håndværk.

Typiske kendetegn

Alle tre hustyper er i én eller to etager, ofte med høj kælder. Husene er grundmuret og kan stå både i blank mur eller overpudset og hvidmalede. Mere sjældent fandtes også huse opført i beton.

▲ *Fin funkisvilla i to etager. Den kubiske form og de af-lange vinduer med lodrette opdelinger er modernistiske stiltræk, her tilpasset danske forhold ligesom det gule murværk.*

◀ *En tidlig bungalow. Hoveddøren, der markeres af det åbne vindfang og det store hjørnevindue er helt typiske kendetegn. Bemærk den originale, buede garage støbt i beton.*

▼ *Funkisvilla fra 1935, der i sin knaphed og farveholdning følger de internationale, modernistiske idealer.*

Bungalowen har en kvadratisk grundplan og et lavt pyramidetag af tagpap eller eternitskiferplader – tage med højere rejsning kan have tegltag. Grundformen er kubisk, men der kan være fjernet eller tillagt delelementer til kvadratet. **Funkisvillaen** fremstår med geometrisk klarhed: Fladt tag, eller lav taghældning, store murflader og vindueshuller uden dekoration. Den **danske funktionalistiske villa** bygger på de funktionalistiske ideer, men formsprog og materialevalg er traditionelt. Det er enkle, murede enfamiliehuse med saddeltage af tegl. Facaden er ofte asymmetrisk med forskudte facader, tage m.m.

Husets facader udgør ofte fint komponerede helheder med en balance mellem de forskellige elementer som vinduer, døre, altaner m.m.

Den danske funktionalisme

Hjørnevinduer, terrasser og høje vinduespartier til trappen eller entréen var et yndet motiv. Murværk var plane flader uden gesimser. ne var elegant udført i metal med et ganske lille frem-spring fra facaden. De udvendige trapper var ofte murede eller støbt i beton med trin beklædt med klinker. Lette rækværk i jern stod i smuk kontrast til murværkets tyngde. Vinduerne var som regel aflange, evt. opdelt lodret, med karme og rammer af træ eller jern. Vinduerne var ofte malet hvide på murede huse og mørke på huse, der var pudset og hvidmalede.

Anbefalinger

Det er vigtigt for husets udtryk at bibeholde det kubistiske udtryk uden at tilføje nostalgiske løsninger, der strider mod den funktionelle arkitektur og udvander husets formalistiske udtryk. Har taget lav hældning, er det vigtigt at bevare dets plane flade. Fx vil profilerede bølgeeternitplader sløre husets skarphed. Tegltage bør udskiftes med samme type og farve som det eksisterende tag med bevarelse af udhæng og gesimser. Man bør undgå at overpudse det blanke murværk, da det vil gå ud over husets arkitektoniske helhed.

Vinduer og døre varierer i udformning, men ved udskiftning bør den oprindelige opdeling og de elegante tynde rammedimensioner bevares.

Husene kan fint energirenoveres til en fornuftig standard, også uden at de mister deres særlige kendetegn. Man kan efterisolere lofter, opsætte forsatsvinduer og evt. hulmursisolere. Frem for alt kan man sørge for at tætte huset og sikre sig, at de tekniske installationer er så effektive som muligt. Læs mere i anvisning om **energioptimering**.

Tilbygninger

Bungalowens og funkisvillaens kubistiske form vanskeliggør større tilbygninger. Det må derfor anbefales at videreføre form

af en rådgiver. Den danske funktionalistiske villa udgør en fin helhed med balance mellem huskroppen og facadens komposition. Huset kan ændres og tilbygges til en ny helhed, men kun hvis husets kendetegn og formsprog respekteres.

▲ ◀ Rektangulære tagrender ses i nogle tilfælde og er en markant og vigtig detalje.

▲ ▶ Afdækning over hoveddøren udført som indmuret betonplade er et typisk funkistræk.

▲ Fint eksempel på den danske funktionalistiske villa. Et enkelt hus, der får liv af den asymmetriske facade.

▼ Stor funkisvilla i to etager med tegltag. Bemærk det fine, originale jernstakit med trådgitter.

Efterkrigstidens huse indtil 1980

1950-ernes ”**murermestervilla**” er efterfølgeren til Bedre Byggeskik-periodens kompakte villa fra ca. 1915-40. En del af de mindre murermestervillaer er bygget som ”**statslånhuse**”. Statslåns- huset er forløberen for den efterfølgende mest populære boligform – ”**parcelhuset**”.

Murermestervillaen

Husene fra 1950-erne følger den danske byggetradition med fint bearbejdede murede facader og markante, fortrinsvis røde tegltage, men mere nøgternt og nedtonet end tidligere. Arkitekturen er påvirket af funktionalismens rene linjer. Alligevel var husene tit udstyret med nostalgiske detaljer som fx blyindfattede ruder, skodder m.m. Husene har en kompakt grundform og er typisk opført i halvanden etage med høj kælder.

- ▲ *Murermestervillaens asymmetriske gavl med den markante skorsten er tydeligt påvirket af den danske funktionalisme. Bemærk det typiske rundbuede stik over hoveddøren.*
- ◀◀ *De fint forarbejdede murede detaljer er en stor del af 50-ernes nedtonede arkitektur. Her er hoveddør og bagdør elegant markeret med et muret fremspring.*
- ◀ *Det fine, lette hvidmalede trappegelænder af jern er et af periodens kendetegn.*
- ▼ *Det fremspringende ”blomstervindue” er helt typisk for perioden.*

Taget har for det meste 45 graders taghældning med stort udhæng og synlige, taktfaste spær. Der var næsten aldrig kviste i taget. Facaderne står i gule eller røde mursten, ofte blot med fremhævede murede detaljer omkring vinduer og døre som eneste pynt. Gavlene er som regel symmetriske, mens de øvrige facader kan være mere frit komponeret med forskellige vinduesformater. Et typisk motiv var et stort ”blomstervindue” trukket frem fra facaden. Vinduernes opdeling varierer. De kan både være udført som to- eller trerammede vinduer, eller blot med én stor rude. Vinduerne er i træ, fortrinsvis hvidmalede, men olierede hårdtræsrammer ses også. Hoveddøren er typisk i listebeklædt lakeret træ. Udvendige trapper er udført i pudset beton og belagt med fx ”Hasleklinker”, der også ses på sålbænke.

Efterkrigstidens huse indtil 1980

Statslånshuset

Statslånshusene er bygget under statslånsordningen, der fungerede fra 1938 – 58. De billige statslån førte til et omfattende byggeri af mindre enfamiliehuse. Med til lånet hørte krav om begrænset størrelse og pris, og derfor er det typisk beskedne huse, der ofte er meget velgennemtænkte for at udnytte det lille areal. Arkitekturen er stram og funktionel, og husene er en nyfortolkning af det enkle, danske, murede hus.

For at reducere materialeforbruget og dermed byggeomkostningerne opførtes husene typisk i én etage med lav facadehøjde og lav taghældning. En evt. kælder blev ikke talt med i arealet, så der ses en del statslåns huse, der egentlig er ret store, hvis man tæller kælderen med.

- ▲ *Et muret statslåns hus med kælder og det populære fremskudte facadeparti, der her indeholder husets indgangsparti.*
- ◀ *Et lille statslåns hus i én etage med forskudte bygningskroppe og tegltag. Gavlene i blank mur springer lidt frem i forhold til de lave facader, der står pudsede.*
- ▼ *For at opnå en fornemmelse af rumhøjde indvendigt i huset fulgte loftet ofte den lave taghældning i statslåns husene. Huset her er opført i flammede gule mursten og er ret bredt med en nedtonet, stram og enkel arkitektur.*

Husene er ofte længeformede. Tagformen er generelt et lavt saddeltag af eternit, pap eller evt. tegl. Statslåns huset har ofte meget lille tagudhæng. Et nyt og populært motiv blev et påbygget "udskud" på en af langsiderne. Udskuddets tag var blot en forlængelse af hovedhusets tag.

Husene er ofte opført i blank mur, men tidens nye billige byggematerialer som fx gasbeton og letklinkerbeton blev også anvendt. Overpudsede facader ses også. I mange tilfælde er der arbejdet med enkle, men smukke murede detaljer og træpartier, der fx fremhæver fordøren eller et større vinduesparti. Vinduerne er typisk torammede eller med én hel rude. Vinduerne er malet i en kontrastfarve til facaden, hvide vinduer til rødt murværk eller mørke til hvidmalede facader.

Efterkrigstidens huse indtil 1980

Parcelhuset

Parcelhuset 1960-80 er et funktionelt, enkelt og billigt hus uden unødige detaljer og med en velgennemtænkt og godt udnyttet planløsning. Højkonjunkturen og den stigende velstand skabte sammen med ønsket om egen bolig på egen parcel i "lys og luft" det store byggeboom i slutningen af 1950'erne. Der blev i perioden 1960-80 opført 450.000 parcelhuse. Husene er i vid udstrækning bygget som elementbyggeri med anvendelse af industrielt fremstillede bygningsdele.

Parcelhusets arkitektur er enkel og nedtonet med afsæt i 1950'ernes modernistiske arkitekturstrømninger fra USA og Japan, omsat til danske forhold. Især de store skydedørspartier, der trækker naturen ind i huset, fik betydning for parcelhuset.

- ▲ Den mest udbredte parcelhustype er et længehus med et lavt saddeltag. Gavlene er murede, men for at spare penge er facaderne tit opført med en pladebeklædning og med inspiration fra japansk formsprog.
- ◀ På parcelhuse med fladt tag er inspirationen fra modernistisk arkitektur mest tydelig. Den flade tagform sætter fokus på facadens inddeling og rytme.
- ▼ Større huse med et 45 graders saddeltag og udnyttet tagetage blev moderne i 1970-erne. Farveholdningen med den sortmalede gavl og vinduer i kontrast til det røde murværk er helt "efter bogen". Et diskret ovenlysvindue er placeret i tagfladen.

Den mest almindelige husform er længehuset, men vinkelhuse og atriumhuse ses også. De tre typiske tagformer er enten et lavt saddeltag med 20-30 graders hældning, et stejlt 45 graders tag med udnyttet tagetage, eller fladt tag. Tagmaterialerne er generelt eternit, tegl, betontegl eller tagpap (på de flade tage). De lave facader ses i forskellige teglfarver, med gule og røde mursten som det mest almindelige. Husene har ingen overflødige detaljer, men gavltrekanter, brystninger og bånd mellem vinduerne i mørkmalet træ eller plader i kontrast til facadernes murværk er typiske. Typiske er også remmen over facaden, der rager ud på gavlene. Vinduer, terrassedøre og skydedøre har hele, store termoruder. Vindueskarme og -rammer er malet mørke, så de smelter sammen med de mørke ruder.

Efterkrigstidens huse indtil 1980

Anbefalinger

Murermestervillaen og statslånshuset har meget lidt dekoration, men er til gengæld ofte godt håndværk. Det er vigtigt at bevare detaljerne og samtidig værne om det gode håndværk. Undgå at overpudse det blanke murværk, da det vil gå ud over husets arkitektoniske sammenhæng og murværkets stofflighed. Er fugerne dårlige, kan man i stedet med fordel omfuge murværket.

Tegltaget er murermestervillaens helt særlige kendetegn. Hvis taget skal skiftes, gælder det om at vælge samme tegltype og farve som det eksisterende tag og så vidt muligt beholde udhæng og gesimser. Til statslånshuset eller parcelhuset er eternit, evt. som "bæverhaleplader", røde tegl eller tagpap, evt. med lister, gode materialer til en

- ▲ *Det røde tegltag med de synlige taktfaste spær er en vigtig del af murermestervillaens arkitektur – det gælder også huse, der som her er opført i gult murværk. Vinduet til venstre med den lodrette opdeling er originalt.*
- ◀ *Taget på statslånshuset er udskiftet med plane eternitplader, såkaldte bæverhaleplader, som huset oprindeligt var opført med. Glastaget er en ny, moderne tilføjelse, der harmonerer fint med husets materialer.*
- ▼ *Parcelhuset fra 1960 har fået nye, smukke vinduer i olieret hårdtræ, men vinduernes opdeling er den samme som oprindeligt. Det er især vigtigt at bevare parcelhusets enkle udtryk, når man udskifter vinduerne.*

ny tagbeklædning. Taget er meget synligt og på den måde en vigtig del af den nedtonede arkitektur. Undgå derfor at ændre det med et for "fint" materiale som fx sortglaserede tegl.

Vinduernes detaljering og dimensionering er afgørende for husets udseende, og man bør derfor bevare de oprindelige vinduesformater og dimensioner. Nostalgiske bondehusvinduer og fyldingsdøre kan ikke anbefales, da de ikke harmonerer med den nøgterne arkitektur. Vinduer i moderne materialer som komposit og aluminium kan evt. bruges på nyere parcelhuse for at give et nutidigt præg. Derimod vil de ikke passe til murermestervillaen eller statslånshuset. Her er traditionelle trævinduer af stor betydning for husets håndværksprægede arkitektur.

Efterkrigstidens huse indtil 1980

Tilbygninger

Selvom murerestervillaen er robust, er den også kompakt. Ved tilbygning vil en gentagelse af fx tegltag og udhæng skabe ro. Tilbygningens tagryg bør holde sig under hovedhusets. Huskroppen kan med nogen forsigtighed forlænges, tilbygges vinkelret eller parallelforskydes. Nye kviste vil bryde den store gennemgående tagflade. Overvej hellere et lille ovenlysvindue.

Både statslåns huset og parcelhuset har en ret anonym og robust arkitektur, og de længeformede huse kan tilbygges eller ændres nemt. Men det kræver indlevelse i husenes særlige enkelhed. Det er derfor vigtigt at gentage denne enkelhed både i skala, materialevalg og udtryk i en ny tilbygning og ikke tilføre nostalgiske bygningsdele.

- ▲ Hvis man skal bygge til murerestervillaen, er det en god løsning at lade en mindre forskudt tilbygning indgå som en del af det store tag. På den måde skabes der sammenhæng og balance mellem det eksisterende og det nye.
- ◀ Tilbygningens murværk og detaljering er som på det eksisterende parcelhus. Tilbygningen følger sig naturligt og enkelt til parcelhuset, så der skabes en ny helhed.
- ▼ Man kan næsten ikke se, at der er bygget til huset, men den nye vinkel med de store glas- og skydedørspartier indeholder en ny og funktionel havestue, der virker som en helt selvfølgelig del af helheden.

Energioptimering

Murerestervillaen og statslåns huset kan godt energirenoveres til en fornuftig standard, uden at man forringer bevaringsværdierne. Alle tre hustyper er nemme at energirenovere ved udskiftning af ruder til energiruder, udlægning af ekstra isolering over loft m.m. Læs mere i anvisning om **energiptimering**.

Udvendig efterisolering er en oplagt mulighed til de parcelhuse, der har et stort tagudhæng. Dette gælder især, hvis husets facademurværk er dårligt, eller hvis huset er opført i betonelementer eller gasbetonblokke. Ved udvendig isolering bør man stadig gentage husenes enkle udtryk og ikke lave om på husets arkitektur. Husk at flytte vinduerne med ud i det nye facadeplan!

Energioptimering

Energiforbrug i huse går dels til regulering af temperaturen, dels til drift af husholdningen (lys, hvidevarer, teknisk udstyr osv.). Energoptimering bør omfatte begge dele. Det er summen af mange små tiltag, der gør en forskel. Endelig har brugeradfærd også betydning. Groft regnet kan $\frac{1}{3}$ af en samlet mulig energibesparelse opnås ved ændret brugeradfærd og forbedret teknisk udstyr, $\frac{1}{3}$ ved efterisolering og $\frac{1}{3}$ ved tætning af huset.

Bevaringsværdige bygninger, der er omfattet af en bevarende lokalplan, er undtaget fra bygningsreglementets krav om efterisolering ved om- og tilbygning. Bevaringshensyn vejer altså tungere end energihensyn, når det drejer sig om bevaringsværdige bygninger. Ikke desto mindre er det for langt de fleste af disse bygninger muligt at reducere energiforbruget på bygningens præmisser. Energoptimering er i hvert enkelt tilfælde en balancegang mellem bygningens arkitektur, karakter og materialer på den ene side, og mulige energiforbedringer og komfort på den anden side.

Problemerne er generelt de samme for alle bygninger:

- Ineffektive tekniske installationer eller dårligt isolerede rør
- For stort varmetab gennem tag, ydervægge, gulv, døre og vinduer

Løsningerne er tilsvarende de samme:

- Fornyelse af tekniske installationer og elektrisk udstyr og efterisolering af rør
- Tætning, efterisolering, forbedring af døre og vinduer

Tekniske installationer

Det første skridt til reduktion af energiforbruget er en gennemgang og evt. fornyelse af husets tekniske installationer. Fx skal varmtvandsbeholder og termostater fungere optimalt, og varme- og vandrør skal være ordentligt isolerede. Tidsstyring som fx natsænkning på varmen er en rigtig god idé, ligesom en evt. cirkulationspumpe til det varme vand kun bør køre, når der faktisk er brug for det, så unødigt varmetab gennem rørene undgås. Man kan også udskifte hvidevarer til nye energibesparende modeller.

▲ For de allerfleste bevaringsværdige huse gælder, at husets profil ikke kan ændres, uden at huset får forkerte proportioner. Dette klassicistiske hus har en fint proportioneret, knap overgang mellem tag og facade. Dette sætter grænser for, hvor meget isolering, der vil kunne lægges op i taget. Taget kan ikke hæves i forhold til gesimsen, uden at proportionerne vil forvrænges.

▼ Bindingsværket er her blevet sat i stand. Der er tætnet mellem tavl og tømmer, og vinduerne har fået koblede rammer, dvs. en ekstra, isolerende rude opsat i en ramme monteret indvendigt på de gamle rammer.

Energioptimering

Tætning

Det vil altid kunne betale sig at eftergå klimaskærmen for utætheder. Det er langt den letteste måde at reducere varmeregningen på og samtidig opnå en bedre komfort ved at undgå kulde- og trækgener. Man kan i nogle tilfælde opnå op imod en halvering af varmekonsumet blot ved at tætnes huset. El-udtag, indbyggede loftslamper m.m. er typiske syndere, ligesom overgangen mellem loft og ydervæg ofte er utæt. Fuger omkring vindues- og dørkarme skal være tætte, og tætningslister i vinduer og døre skal være tætsluttende.

Er huset blevet tætnet, er det afgørende for såvel et godt indeklima som for husets konstruktioner, at den fugtige indeluft konstant skiftes ud med tør udeluft. Det kan derfor være nødvendigt at indbygge friskluftventiler.

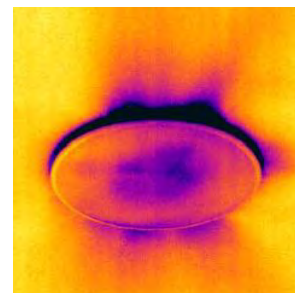
Efterisolering

Den overordnede rækkefølge af de efterisoleringer, der vil kunne betale sig, vil normalt være loftet, taget, ydervæggene og til sidst gulvet.

Efterisolering af loftet er normalt let og billigt og har meget stor effekt på varmekonsumet. Forbedringen i isoleringsevnen aftager, jo mere isolering man oplægger. Gevinsten ved fx at gå fra 200 til 300 mm er ikke nær så stor som gevinsten ved at gå fra 100 til 200 mm.

Har huset udnyttet tagetage, eller går loftet til kip, giver efterisolering af taget kun økonomisk mening, hvis tagbeklædningen alligevel skal udskiftes eller loftsetagen skal ombygges, da den indvendige beklædning på skrå- og skunkvægge ellers vil skulle nedtages.

På nyere bevaringsværdige bygninger, fx Bedre Byggeskik-huse, kan ydervæggen være bygget som hulmur, dvs. med en afstand på 8-12 cm mellem den indvendige og den udvendige del af muren. Hvis huset står i blankt murværk er hulmursisolering en billig og effektiv måde at efterisolere på. Hvis huset er pudset eller malet, skal man dog forinden søge ekspertbistand. Hulmursisolering kan medføre dyre fugtskader på huset, hvis den udvendige maling eller puds er for tæt.

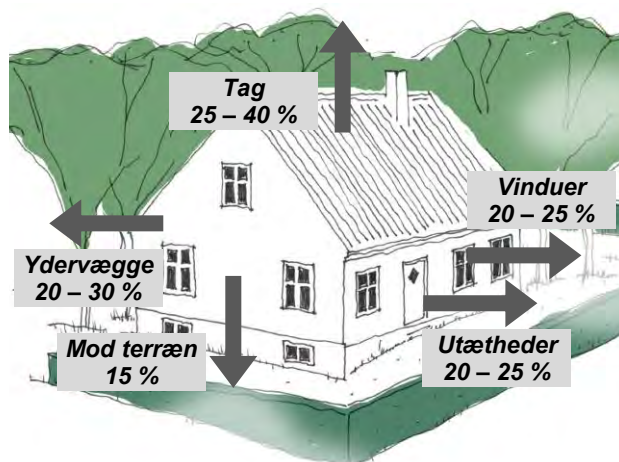

▲ Utætheder er en stor kilde til varmetab. Det termiske fotografi til højre af loftslampen viser meget store utætheder og dermed afkøling (de mørke felter) omkring lampen.

▼ Friskluftventiler har man kendt til længe: Til venstre rist fra ca. 1875, der skulle ventilere bjælkelaget. Til højre en moderne ventil i galvaniseret stål.

▼ Et hus taber varme til alle sider. Overordnet fordeler varmetabet sig således:

Energioptimering

Indvendig isolering af ydervægge kan som udgangspunkt ikke anbefales, da der er stor risiko for efterfølgende svampe- eller rådangreb pga. fugtphobning i og bag isoleringslaget. Søg derfor altid ekspertbistand i det tilfælde.

Ved ydervægge af bindingsværk kan det ofte betale sig at udbedre utætheder mellem bindingsværk og tavl. Dette kan reducere varmetabet betragteligt. I nogle bevaringsværdige bindingsværkshuse er der fra gammel tid opsat paneler på ydervæggene under vinduerne. Disse paneler yder ofte tilstrækkelig tætning, hvis de ellers er ordentligt vedligeholdt med maling osv.

Efterisolering af terrændæk og fundamenter giver i praksis sjældent mening ud fra en rent energiokonomisk betragtning, da følgearbejderne (optagning af gulv, evt. nedtagning og genopsætning af paneler osv.) er meget store. Er der krybekælder eller egentlig kælder under huset, kan man evt. isolere mellem de eksisterende gulvbjælker, men også her gælder, at der skal sikres tilstrækkelig ventilation.

Døre og vinduer

Der sker et ret betydeligt energitab gennem vinduer og yderdøre ved at varme passerer gennem ruderne og i særdeleshed ved at varm luft forsvinder gennem sprækker mellem karm og ramme. Er man så heldig at have bevaret de gamle vinduer, er det – også energimæssigt – langt bedre at montere forsatsrammer med fx 3 mm energiglas end at skifte hele vinduet. Varmetabet gennem et vindue med præcist tilsluttet forsatsvindue er typisk mindre end gennem et vindue med opsprossede termoruder. Se også anvisning om **vedligeholdelse og fornyelse af vinduer**.

Læs mere

Der kan findes uddybende teknisk information om energioptimering af ældre og bevaringsværdige bygninger på bl.a.:

bygningskultur.dk
bygningsbevaring.dk
energitjenesten.dk
byg-erfa.dk

▲ Ved efterisolering af taget er det vigtigt, at der opsættes en såkaldt dampspærre, som skal være helt tæt for at undgå kondensproblemer, der kan medføre rådskader på husets konstruktioner. Sørg derfor altid for at få professionel vejledning, hvis huset skal efterisoleres.

▼ Det er afgørende for husets bevaringsværdi, at de smukke gamle vinduer bevares. Energimæssigt er det bedre at tætne omkring vinduet og opsætte indvendige forsatsrammer end at udskifte vinduet. Moderne energiruder holder kun, hvad de lover, hvis ruderne er store, da der er stort varmetab langs kanterne og gennem sprosserne.

Vedligeholdelse og fornyelse af vinduer

Vinduernes udformning og detaljering er vigtige elementer i de bevaringsværdige bygningers arkitektur. Vinduer og døre er husets "øjne". De bevaringsværdige huses oprindelige, fine detaljer er udtryk for en håndværksmæssig kvalitet, som i sig selv er en del af bevaringsværdien.

Alt for ofte skiftes de gamle vinduer ud med moderne vinduer med en forsimplet detaljering, og dermed kommer huset som helhed til at fremstå forfladiget. Det er derfor vigtigt som ejer at sætte sig ind i husets særlige stilart, inden vinduerne evt. skal fornyes.

Vedligeholdelse

Med regelmæssig vedligeholdelse af kit og maling kan vinduerne holde flere generationer. Et ældre vindue er som regel udført i en trækvalitet, som er svær at få nu til dags. Det er derfor altid bedre at reparere de oprindelige vinduer end at skifte dem ud. Træ, der er angrebet af råd, typisk bundkarm og ramme, kan skiftes ud med nyt træ, uden at det kan ses.

De ældre ruder giver en smuk, lidt flimrende spejling af lyset. Det gælder derfor om at bevare de gamle glas, der i høj grad er med til at højne købstadens bygningskultur. Oprindeligt var ruderne monteret i kitfalse, og rammerne var holdt sammen af hjørnebåndshængsler, hvis udformning varierer alt efter husets alder. De synlige hjørnebånd er ligeledes en vigtig del af vinduernes udformning og understøtter fortællingen om husets historie.

Hvis varmeregningen er stor, og de eksisterende vinduer ikke fejler noget, er det i langt de fleste tilfælde bedre at montere forsatsrammer med fx 3 mm energiglas i stedet for at skifte hele vinduet. Varmetabet gennem et vindue med præcist tilsluttet forsatsvindue er typisk mindre end gennem et vindue med opsprossede termoruder.

Husk at fugerne omkring vindues- og dørkarme skal være tætte. Brug mørtelfuger udvendigt, ikke kunststoffuger, der i udseende ikke passer til de gamle vinduer. Tætningslister i vinduer og døre skal slutte helt tæt for at fungere ordentligt.

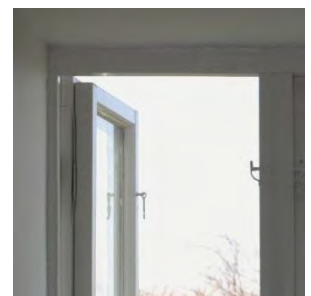
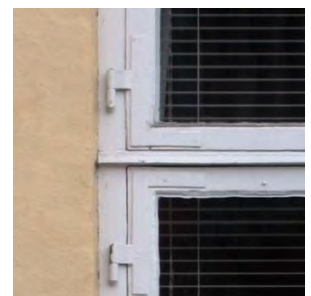
▲ *Vinduerne er vigtige for husets bevaringsværdi. Her har vinduerne samme alder og patina som murværket, og de er smukt proportionerede med et nøje afstemt forhold mellem ruder og træværk.*

▼ *Øverst tv: Træ, der er ødelagt af råd, kan udskiftes, uden at det kan ses.*

Øverst th: Hjørnebånd og hjørnebåndshængsler er traditionelle, danske beslag.

Nederst tv: Et vindue med forsatsrammer kan isolere lige så godt eller bedre end et termovindue.

Nederst th: Koblede rammer har den fordel, at de åbner sammen med de yderste rammer.

Vedligeholdelse og fornyelse af vinduer

Fornyelse

Er vinduerne i så dårlig stand, at de skal udskiftes, er det meget vigtigt at sørge for, at de nye vinduer og deres rudeformater ligner de oprindelige mest muligt.

Moderne termovinduer kan ikke anbefales, da vinduets dimensioner, dvs. rammer og sprosser, bliver for kraftige, da de skal holde på den tunge to-lags rude. Brede sprosser eller såkaldte snydesprosser er hverken smukke eller energieffektive. De fleste termovinduer, der forsøger at ligne de gamle vinduer, opfylder ikke bygningsreglementets varmesoleringskrav. De små ruder er pga. den varmeledende kantprofil dårligt isolerende indtil ca. 10-15 cm fra kanten, og dermed bliver vinduets samlede varmesoleringssevne stærkt reduceret. Samtidig har termoruder en alt for skarp spejleffekt i forhold til de gamle vinduers mere flimrende spejlbillede.

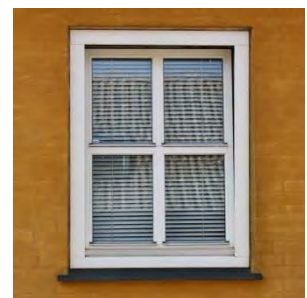
På bevaringsværdige huse kan en energimæssigt fornuftig løsning være at anskaffe vinduer med koblede rammer. Et koblet vindue har to rammer tæt på hinanden, som åbner samtidig: De yderste rammer har enkeltglas og evt. sprosser, og de inderste rammer har én stor rude, enten som to-lags energirude eller et-lags energi-glas. Man kan overveje at benytte såkaldt restaureringsglas (trukket glas i stedet for moderne float-glas) i den udvendige ramme. Dette har samme lidt flimrende lysbrydning som gammelt glas.

Vinduerne bør fremstilles af træ, helst såkaldt kernetræ, for at passe til et bevaringsværdigt hus, med mindre der er tale om specielle vinduer som fx smedjens- eller butiksvinduer. Et trævindue har en meget lang levetid, hvis det holdes rigtigt vedlige op til 200 år. Plastic- eller aluminiumsvinduer er ganske vist vedligeholdelsesfri, men de kan ikke repareres og skal altså totaludskiftes, når de er udtjente. Trævinduer kan endvidere fås med beslag, tidstypiske indvendige profileringer osv., der passer til husets alder.

Hvis de oprindelige vinduer på et tidligere tidspunkt er blevet udskiftet med vinduer, der er fremmede for husets alder og stilart, gælder det om at

- ▲ *Vinduer med enkeltglas har spinkle, fine sprosser. Forsatsrammerne viser sig kun som en svag dobbelt spejling af vinduerne i huset overfor.*
- ▼ *Øverst tv: Termoruder kræver sprosser, der er dobbelt så tykke som på vinduer med enkeltglas. Vinduet bliver klodset og uelegant.*
Øverst th: Helt galt går det, når et vippevindue i plastic forsøger at efterligne et gammelt vindue. Detaljeringen og proportionerne er helt forføjlede.
Nederst: Huset har fået nye vinduer i træ, der er smukt tilpasset husets alder og derfor medvirker til at berige gadebilledet.

Vedligeholdelse og fornyelse af vinduer

finde nye vinduer, der passer til huset. Man kan ofte på det lokalhistoriske arkiv eller i en evt. bygningsregistrant over købstaden finde gamle fotos, der viser, hvordan de oprindelige vinduer så ud.

Overfladebehandling

Linoliemaling er en af de bedst egnede malings typer til udvendig behandling af vinduer og yderdøre. Malingen indkapsler ikke fugten og træet kan derfor ånde. Desuden er linoliemaling meget nem at male med og vedligeholde efterfølgende.

Man skal regne med at male sine vinduer ca. hvert femte-syvende år afhængigt af solpåvirkningen. Hvert andet eller tredje år kan man overstryge fladerne med linolie uden farvepigment, hvilket vil forlænge såvel træets som malingens levetid. Man skal være varsom med plastmaling, da træet ikke kan ånde, når vinduet har været behandlet med mere end ganske få lag maling, og derfor let bliver angrebet af råd.

Det er vigtigt for helhedsindtrykket af huset at male vinduerne i en farve, der passer til husets stilart. Fx har bindingsværkshuse sjældent haft hvide vinduer, hvorimod hvide vinduer var det mest almindelige i bygninger fra den historicistiske periode eller i Bedre Byggeskik-huse opført i rødt murværk.

- ▲ *Gammelt glas giver en smuk, flimrende genspejling af lyset.*
- ▶ *Float-glas monteret i en plasticramme. Effekten er som et forvrængende spejl. Bemærk de påklistede "snydesprosser".*
- ▼ *Det kan give et hus meget karakter, at vinduerne er malet i en farve snarere end bare hvide – hvis farven ellers harmonerer med husets stilperiode.*

Gårde og haver

Gårdrum og haver er med deres karakter af private uderum en stor del af købstadens kulturarv og understøtter fortællingen om byens historie. De mange fine kig ind gennem porte og havelåger er vigtige for en varieret oplevelse af byen og dens beliggenhed. Flere af disse kig åbner sig videre ud i landskabet og er med til at give købstadsbygningen transparens og luftighed og ikke mindst en tæt forbindelse til det omkringliggende landskab.

Bag købstadens lukkede gadefacader gemmer sig i mange tilfælde store, sammenhængende grønne arealer. Selvom de er opdelt af hække, mure eller plankeværk omkring den enkelte grund, er disse "hemmelige" grønne arealer med til at understøtte købstadens kvaliteter. Skal der opføres nybyggeri på disse arealer, gælder det derfor om at ikke at komme til at ødelægge arealernes visuelle sammenhæng.

Mange af baghusene har med tiden ændret funktion fra at være brugsbygninger som fx stald, lager eller fabrikation til boligformål. Nogle baggårde er små fortættede rum med huse i flere etager, andre er dybe med større åbne arealer, men andre igen har små hyggelige haveanlæg. Hver især har de deres egen specielle stemning, som det er værd at passe på og som det gælder om at understrege.

Porte og baggårde

Der er tydelig forskel på husenes gade- og gårdfacader: Gadefacaden skulle være den repræsentative, mens for- og evt. sidehuses facader var ganske nøgternt udformede ud fra rent funktionelle krav. Adgangen til byhusenes baggårde foregår oftest gennem et portrum, der fungerer som bindeled mellem bygningens repræsentative side mod gaden og den private mod gården. Portrummet kan være mere eller mindre dekoreret afhængigt af stilperioden, fx ses en del portrum udført i bindingsværk.

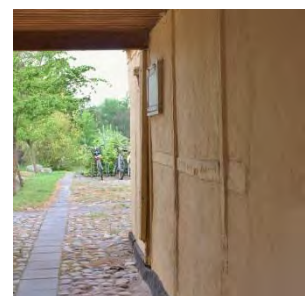
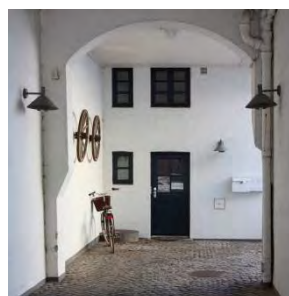
Baggårdenes belægning har oprindeligt været brosten eller pigsten, eller evt. grus – aldrig asfalt, der er en nyere opfindelse. Skal man etablere en ny belægning, skal man være opmærksom på, at

▲ Mange af købstadens små baggårde er små oaser, der vidner om en lang historisk udvikling og derfor er med til at understøtte ejendommenes samlede bevaringsværdi.

▼ Øverst: Købstadens baghuse er i deres arkitektur præget af deres funktion som underordnede brugsbygninger, men de medvirker ikke desto mindre til at give gårdene hver deres egen karakter.

▼ Nederst: Portene danner fin overgang mellem det offentlige gaderum og de private zoner bagved og giver ofte fine kig til det omkringliggende landskab.

belægningstypen har stor indflydelse på helhedsindtrykket. Asfalt signalerer parkering, mens fx pigsten mere giver karakter af opholdsrum.

Eventuelle tilbygninger på gårdfacaden bør tilpasses efter flere forskellige forhold: nabohusenes højder, lys, brandforhold m.m. Samtidig skal sådanne tilbygninger rent arkitektonisk indgå som et naturligt element i gårdrummets karakter. Det vil sige at tilbygningen såvel i størrelse som i materialevalg helst skal indgå i en naturlig helhed med den eksisterende bebyggelse.

Gårdrummenes skure og andre småbygninger er i høj grad med til at tegne gårdrummets stemning. Nye skure bør tilføjes og opføres med helheden for øje. Det er bedre at nedtone disse sekundære bygninger end at lade dem påberåbe sig opmærksomhed. Materialevalg, farvesætning og især størrelsesforhold bør derfor respekteres og hænge sammen med de eksisterende bygninger. Fx er skure med mørkmalet træbeklædning og pap- eller tegltag altid en klassisk løsning.

Låger, hegn og hække

I 1800-tallet havde villaer eller sammenbyggede byhuse mindre, åbne og frodige forhaver, der var placeret tæt mod vejen med frit indsyn. Forhaven kunne være afgrænset af en lav hæk eller et lavt hvidmalet træstakit. Fra ca. 1920 fik haverne en mere privat karakter med høje hække langs skellet og pryd- og frugttræer i haven.

Ved de fritliggende byhuse er havelågens udformning næsten lige så vigtig som hoveddøren. Havelågen er den første detalje, man møder på sin vej til huset. Det er derfor vigtigt, at en evt. ny låge får et udtryk, der harmonerer med husets stil og helhed. De fleste låger til de bevaringsværdige huse har været udført i træ eller jern, placeret mellem et par træstolper. Var lågen placeret i en hæk, var den som regel malet hvid som kontrast til den mørke hæk.

Stakittet eller hækken er med til at afgrænse den private have eller grund. Det klassiske stakit har været af lodretstillede balustre evt. med tilspidsede ender, placeret mellem tilspidsede stolper evt.

▲ Købstadens fortættede gårdrum er blevet til gennem lang tids til- og ombygninger. Hvis der sikres en vis ensartethed i materialer, kan nye tilbygninger understøtte gårdrummets arkitektoniske kvaliteter.

▼ Øverst: En fint udformet havelåge har en lige så vigtig funktion som husets hoveddør til at byde den besøgende velkommen. Her to ældre havelåger i hhv. smedjern og træ.

▼ Nederst: De grønne hække i dette ældre villakvarter danner en blød overgang til det private rum og skaber en veldefineret men alligevel indbydende grænse.

afsluttet med en kugle. Stakittet kunne også være udført i fx sortmalet jern.

Hække virker som grønne, frodige "mure" i bybilledet og danner altid en smuk ramme om haven, især ud mod vejen og er heller ikke så bastante som lukkede plankeværker. Skal den gamle eksisterende havelåge udskiftes, er det en god idé at få lavet en kopi.

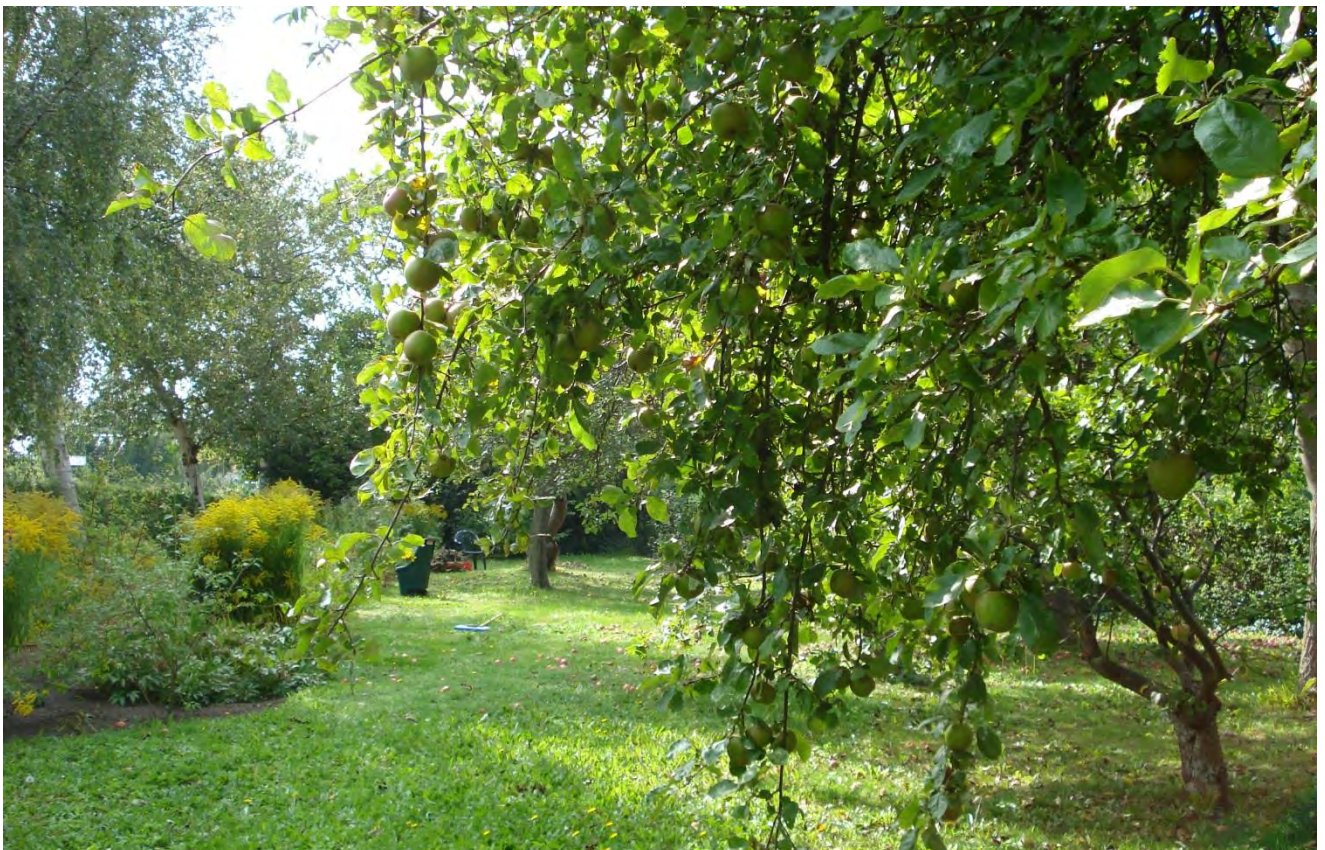
Frodige forhaver med grøn beplantning er en vigtig del af den danske havekultur og langt kønnere end de asfalt-, grus- eller flisebelagte arealer, der har erstattet mange forhaver og kun er egnet til parkering. Endvidere hindrer større befæstede arealer nedsivning af regnvand og øger derfor risikoen for oversvømmelser.

Baghaverne var fra gammel tid ofte i større eller mindre grad udlagt som nyttehaver. I de købstadshaver, der vendte mod en smuk udsigt var bagest i haven nogle gange opført kunstfærdigt udførte lysthuse, som er et væsentligt vidnesbyrd om udviklingen i havekultur og naturopfattelse.

▲ *Selv helt små gårdhaver kan med helt små tiltag som her gøres til smukke frirum.*

▼ *En købstadshave i fuldt flor. Baghavens oprindelige funktion som nyttehave spores endnu i de mange frugttræer.*

Historicismen på landet

Historicismen som stilart varede fra ca. 1850 til ca. 1915 og opstod i kølvandet på Grundlovens indførelse i 1848, hvor behovet for såvel politisk som kunstnerisk at starte forfra opstod. Man ville skabe et nyt formsprog, der var anderledes end den foregående, stramme klassicisme. Over hele landet skød nye byer og huse op i et helt nyt dekorativt formsprog bygget i de nye fabriksproducerede mursten, der var så billige, at tidligere tiders bindingsværk blev udkonkurreret.

I denne blomstrende epoke hentede man først inspiration fra tidligere tiders europæiske stilarter, senere fra den danske middelalder og barok. Den største inspirationskilde kom fra det lille alpe-land Schweiz. Det blev herhjemme til den meget populære "schweizerstil" med synlige dekorative spærrender og udskårne pyntede træværksdetaljer.

▲ *Schweizerstilen var særdeles udbredt og ses i mange forskellige udgaver. Stilen skulle ses som symbol på det frie, naturlige og ufordærvede landliv og blev især populær til småvillaer og gårdstuehuse. Huset, en landvilla fra 1890'erne, har skifer-tag med stort udhæng og udskåret træværk på gavlen.*

◀ *Husene blev dybere, hvilket især kan aflæses på de for den tid meget moderne landbrugsanlæg. Hele anlægget er opført i gule sten med tag af blådæmpede tegl og udstyret med frontkvist og havestue, helt efter datidens arkitekturtendenser.*

▼ *Gennem perioden ændrer husenes stil og arkitektur sig. Omkring 1910 kom nybarokken på mode med huse med svungne frontkviste, buede karnapper og glaserede tegltage. Men friheden til at vælge de bedste virkemidler – og give huset dets helt egen stemning – varede ved.*

Typiske kendetegn

De historicistiske huse i landområderne er generelt nedtonede, men bærer alle præg af datidens arkitekturtendenser og begejstring for dekorationer. Man blandede gerne detaljer og ornamentik fra flere forskellige af de tidligere stilperioder på den samme bygning, fx schweizerstil på tagets detaljer drysset med italiensk renæssance på facadernes udsmykning.

Husene er ofte længebygninger med fint proportionerede facader og gavle, typisk symmetrisk opbygget. Større huse som stuehuse og landvillaer er som regel udstyret med forskellige delelementer som markante frontkviste, fint udsmykkede havestuer, mindre karnapper osv. Det var især det synlige murværk og dets detaljer, der kom til at spille en stor rolle.

Fælles for husene er, at husdybden bliver større, loftshøjden forøges, og vinduerne får større ruder end tidligere.

Husenes facader kan stå i blankt murværk, hovedsageligt i røde sten, men gule sten ses også. Murværket som håndværksmæssig kunnen var i fokus, og der ses derfor rigtig mange fine detaljer i form af murede stik og profilerede gesimser. Facaderne kan også være pudsede og malede. Her ses ofte fremtrukne gesimser, facadebånd og indfatninger omkring vinduer og døre, malet i en lys kontrastfarve til den mørkere facade. Dekorationerne blev brugt som virkemidler og er vigtige, for at man nemt kan aflæse husenes alder og historie.

De nye teglværker kunne nu producere ensartede maskinsten, og fugerne var ofte fremhævede med et lille profil, en såkaldt brændt fuge.

▲ *Selv beskedne, små landsbyhuse er ofte fint proportionerede og udstyret med detaljer som markante gesimser og murede stik over vinduerne. Facaderne har en fin taktfast rytme og vinduerne er placeret symmetrisk for døren.*

◀ *De fint udførte tandsnit under vinduerne er et udtryk for datidens høje håndværksmæssige standard – på mange af de mindre landhuse er vinduerne torammede, hver ramme med tre ruder.*

▼ *Et velproportioneret lille landsbyhus med frontkvist. Huset har i sine velmagtsdage formentlig haft tegl- eller skifertag med schweizerstilsdetaljer, mens facadens vinduer har fået "øjebryn" over stikkene i en kontrastfarve til det røde murværk. Vinduerne har nok været malet i en mørk nuance ligesom vindskederne på frontkvisten.*

Facadens gesimser og dekorationsbånd var ofte murede eller støbt i det nye vidundermiddel cement. Pudsede facadedetaljer stod malet i lysere farver, der skulle efterligne natursten, fx sandfarvet eller gråt. Selv de mest beskedne huse havde lidt dekoration, fx en række mursten i gesimsen placeret diagonalt i et såkaldt tandsnit. Landhusene er ofte fritliggende, og alle facader er derfor ligeværdigt udsmykkede.

Tagene var ofte af naturskifer, men kunne også være teglhængte. Naturskiferen var dengang et nyt og billigt materiale, som var yndet, fordi det gav taget en helt skarp profil. Schweizerstilens tage havde et markant udhæng, og på gavle og kviste var der ofte fint udskåret tømmer. På huse med mere knappe tage er det gesimsen, der danner overgang mellem tag og facade.

Man kunne nu trække glas i større dimensioner end tidligere, og vinduerne var indtil ca. 1900 oftest dannebrogsvinduer evt. med en enkelte vandret sprosse i den nederste, høje rude. Det dekorerede træværk og vinduerne var oprindeligt altid malet i mørke farver, fx grønt eller brunt. Småsprossede vinduer vender tilbage omkring 1890, hvor forbilledet er den oprindelige danske byggeskik. Vinduerne males i slutningen af perioden "rigtigt danske", dvs. hvide, mens det øvrige forblev mørkt. Hvid maling var før meget dyrt, så hvidt træværk var sjældent og udtrykte velstand.

Anbefalinger

Facader i blank mur er som regel fint bearbejdede med enkle, men gode håndværksmæssige detaljer. Som udgangspunkt bør man derfor ikke ændre på facaden med nye vindues- eller dørhuller.

▲ Landhusenes facader er typisk ikke så dekorerede som de større byers bygninger, men man brugte alligevel flittigt den nye tids cementdekorationer. Ofte stod dekorationerne som her på huset fra omkring 1900 blot i den grå cementfarve.

◀ I begyndelsen af perioden er dannebrogsvinduerne med de store ruder idealet – i slutningen af perioden omkring 1890 anses de småsprossede ruder igen som det "rigtige" danske vindue. Vinduernes farvesætning ændres også. I begyndelsen maler man dem i mørke karakteristiske farver som brun, grøn eller som her tofarvet i okker og grøn, men omkring 1910 afløses de mørkere farver af den hvide.

▼ De lokale teglværker fremstillede hver deres produkter, og derfor ses en del eksempler på lokal "egnsbyggeskik". Et eksempel er de brunglaserede falstagsten, her på et stuehus.

Det blanke murværk bør af samme grund heller ikke overpudses. Det er vigtigt at passe på de profilerede fuger, som giver facaden en fin reliefvirkning. Denne vil helt forsvinde, hvis fugerne ændres til moderne, glatte og fyldte fuger. Pudsede facader har ofte også en fin detaljering, som det er vigtigt at bevare eller genskabe.

Tage af naturskifer eller tegl bør så vidt muligt bevares. Naturskifer er i dag et meget dyrt tagmateriale og kan evt. erstattes af eternitskifer, uden at tagets detaljering og fladevirkning ændres. Tegltagene var oftest i røde vingetegl, men i slutningen af perioden ses også blådæmpede eller, sjældnere, glaserede tegl. Ved udskiftning bør man benytte en traditionel, dansk vingetegl pga. det karakteristiske dybe svaj. Skorstenspiber bør bevares, da de danner en naturlig afslutning på taget.

Historicismen

Fint forarbejdede tømmerdetaljer, fx vindskeder på gavle, synlige spær- og bjælkeender, kviste mv., bør bevares, da de bidrager til fortællingen om husets historie og oprindelse. Det er vigtigt at male træværket i de historiske, ofte mørke kulører, der blev anvendt til at give kontrast og nuancering af facaden og understrege husets arkitektur.

Tagrender og nedløb bør udføres i zink, der patinerer smukkere end tilsvarende i plast. Vinduernes detaljering er altafgørende for huset. Mange af de oprindelige vinduer med enkeltlags glas er i dag desværre forsvundet til fordel for fabriksproducerede vinduer uden den samme fine detaljering. Oprindelige vinduer bør bevares eller evt. udskiftes med nye kopier i træ med enkeltlags glas og forsatsvinduer eller koblede forsatsrammer. Læs mere i anvisning om **vedligeholdelse og fornyelse af vinduer**.

- ▲ Stuehuset med pudset facade, skifertag og støvet blå vinduer er fint farvesat. Selve den pudsede facade var som regel farvesat lidt mørkere end dekorationerne, dvs. at fx gesimser og indfatninger stod lysere i kontrast til facadens flade.
- ◀ De oprindelige vinduer er repareret, og bundkarme og bundrammer er blevet udskiftet. En god og bæredygtig løsning fremfor et nyt vindue. Bemærk den markante, profilerede tandsnitsgesims og de fine murede stik over vinduerne. Tagrenden i zink patinerer smukt.
- ▼ Skur med indbygget brændely og plads til skraldespande er placeret på gavlen af huset. Skuret tager ikke magten fra huset, men ser naturligt ud. De smukt buede "romanske" stik i mønstermurværk over gavlvinduerne var et ofte brugt motiv.

Energiforbedringer

Et historisk hus kan godt energirenoveres til en fornuftig standard, uden at det går ud over bevaringsværdierne. Det kræver blot lidt omtanke, og at man så at sige arbejder "med" huset i stedet for at gennemtvinge løsninger, der er fremmede for husene. Læs mere i anvisning om **energioptimering**.

Tilbygninger

Hovedparten af husene er fritliggende, og langt de fleste huse er allerede udstyret med udlænger, skure, udhuse osv. Nye tilbygninger eller sekundære bygninger bør altid placeres i sammenhæng med huset, enten sammenbygget eller som nye fritliggende bygninger, fx så der dannes et lille gårdmiljø. Nye tilbygninger bør altid tilføjes med omtanke og generelt underordne sig det eksisterende hus i størrelse, proportioner og materialer.

Byggeskik på landet

Indenfor arkitekturen var det stilarten klassicismen, ca. 1760 til 1870, der var på mode. Klassicismens huse er enkle, med rene former og en stram, klar opbygning baseret på symmetri, ligevægt og harmoniske proportioner. Formsproget tog udgangspunkt i antikkens bygningsidealer.

På landet var byggeskikken dog overvejende præget af bindingsværksbyggeri, men der ses også enkelte fuldmurede bygninger, typisk opført efter 1850. Indtil slutningen af 1700-tallet var de fleste landbygninger samlet i landsbyer, hvorfra man i fællesskab dyrkede den omgivende jord. Med de store landboreformer og udskiftningen blev de nye gårde opført på "bar mark". Ofte blev den gamle landsbygårds længer nedtaget og genbrugt. Fra midten af 1800-tallet blev bindingsværket efterhånden udkonkurreret af det murede byggeri.

Typiske kendetegn

Anlæggen kan bestå af en eller flere smalle længer, ofte sammenbyggede. Mange af de mindre husmandssteders længehuse har oprindeligt været opført med stald i den ene ende. Til husene eller gårdene hørte tit forskellige træbygninger: Lader, vognly, udhuse, hønsehuse, osv.

De fleste bindingsværkshuses arkitektur er helt enkel og er ikke en arkitektonisk stilart, men snarere et konstruktionsprincip. Bindingsværkets strenge fagdeling – eller modulsystem med lodrette stolper – er det karakteristiske ved konstruktionen. Huse i bindingsværk er ofte opført med lille husdybde og lav facadehøjde. Proportionerne afhæng af dimensionerne på det tømmer, der kunne skaffes. På Sydsjælland og Møn var bindingsværket traditionelt kalket over "stok og sten", dvs. både tavler og tømmer stod overkalkede, typisk i hvid kalk.

- ▲ *Et fint eksempel på et længehus i bindingsværk med stråtag. Bindingsværkets tavler og stolper er overkalkede, som traditionen tilskrives det på Sydsjælland. Vinduernes placering er bestemt af stolpernes fagdeling og sidder nogle gange op ad en stolpe, andre gange midt i et tavler.*
- ◀ *Husmandssted, hvor man kan aflæse, at der har været stald i den ene del af længen. Husets facader er på et tidspunkt blevet omsat i murværk, men huset har beholdt sit stråtag og to skorstene.*
- ▼ *På trods af at det murede byggeri overtog bindingsværksbyggeriet fra midten af 1800-tallet, er det i landområderne ikke ualmindeligt med bindingsværkshuse helt op i 1880'erne. Huset har et klassisk rødt, dansk tegltag og overkalket bindingsværk. Der er endda også en fin havestue i træ.*

Byggeskik på landet

På Sydsjælland var kvaliteten af tømmeret til bindingsværket ikke særlig god. Man anvendte som regel fyr i stedet for eg, og der er langt mellem stolperne med få løsholter og dokker. Ofte er der ingen fodrem, og stolperne er blot sat direkte på syldsten, evt. med syldstykker mellem stolperne.

Indtil ca. 1900 var strå eller rør det altovervejende tagdækningsmateriale, og de fleste huse var tækede. I skovrige egne som på Sydsjælland brugte man kragetræer, kløvede egestykker, til at fastholde mønningshalmen. Syede rygninger ses også enkelte steder, men mest på specielle bygninger. Huse med stråtag har som regel vindskeuder i træ, og gavltrekanten er ofte beklædt med brædder, der er afsluttet med et skråt vandbræt fornedet. Husene havde oprindeligt meget sjældent kviste i taget, men et såkaldt "høgab", en kvist

▲ Dette bindingsværkshus er tydeligt klassicistisk inspireret: Huset er ret dybt med grundmurede gavle og halvvalmet tegltag, taktfast placerede vinduer med forholdsvis store ruder, og huset er hævet op over terræn på en høj sortmalet sokkel. Man kan lige ane to statelige skorstene i tagrygningen.

◀◀ De halvrunde tagkviste er kommet til i takt med, at tagetagerne er blevet inddraget til beboelse. Kviste i stråtage bør altid være ret små, så de ikke dominerer taget.

◀ På huse med tegltag kan der godt være "rigtige" kviste, typisk med zinkklædt tag og flunker (sider). Bemærk opskalkningen, det karakteristiske svaj i taget ved gesimsen.

▼ Et fint lille anlæg med gulkalkede tavl og hvide vinduer. Begge dele var sjældne på Sydsjælland. Gavltrekanten er beklædt med brædder, der er afsluttet fornedet med et vandbræt, der hviler på små konsoller.

på topremmen med luge i stedet for vindue. Ind i mellem ses også tegltage, både på huse af bindingsværk og grundmur. Tegltage var oprindeligt af røde vingetegl uden udhæng over gesimsen. Taget er som regel altid opbygget med en såkaldt skalk, der giver et lille, karakteristisk svaj på den nederste del af taget. Tagkviste er oftest ret små og med zinkbeklædte tage og flunker. Skorstenspiberne var altid placeret midt i tagrygningen.

Afhængigt af fagdelingen sidder vinduer og døre ofte ret tæt og lidt tilfældigt på facader i bindingsværk, mens de sidder mere taktfast på de grundmurede huse. Disse huses facader var typisk pudse og har været kalkede i lyse farver som hvid eller lysegul. Soklen kan være muret eller i marksten og sortmalet. Vinduerne var som regel torammede med smalle kitfalsede sprosser.

Byggeskik på landet

Vinduerne var oprindeligt småsprossede, men med tiden blev ruderne større, og rammerne fik to eller tre vandrette sprosser. Vinduerne har været linoiemalede i nuancer af grøn, engelskrød, grå-brun eller varm grå, og kun sjældent i den dyre blå eller hvide. Hvide vinduer var sjældne indtil ca. 1900, da pigmentet blyhvidt var meget dyrt. Hoveddøre var enten en- eller tofløjede fyldingsdøre. Mange huse har løbende fået facadens bindingsværk udskiftet med murede ydervægge, ligesom mange huse også har fået udskiftet stråtaget med et andet og billigere tagmateriale, fx eternitplader.

Anbefalinger

Bindingsværkshusene krævede og kræver megen vedligeholdelse, tavlene skal kalkes og stolperne evt. opstryges med jævne mellemrum.

- ▲ *Det lille tofløjede anlæg består af stuehus og staldlænge. Stolper var traditionelt overkalkede. Hvis bindingsværket var opstregt, var det og de træbeklædte stående gavle oprindeligt malet med fx mørk træbjæere eller linoiemaling. Bræddebeklædningen på gavle eller småhuse var som regel to-på-en.*
- ◀ *Vinduerne var ofte torammede med tre ruder i hver ramme. Den engelskrøde farve på vinduerne står som kontrast til den hvidkalkede facade og det "opstolpede" bindingsværk. Ved farvesætning af vinduer og døre er det vigtigt at holde sig til de historiske farver, som man dengang brugte. Det lille udskud med halvtag til højre på facaden er nedtonet og falder godt ind i helheden.*
- ▼ *Når bindingsværkets skal istandsættes, er det vigtigt, at man ikke retter for meget op på facadens skævheder. På den måde bevares også fortællingen om husets mangeårige historie.*

Når bindingsværket skal repareres, er det vigtigt, at man ikke gør for meget ud af det, så facadens ujævnheder og evt. skævheder bevares. De er med til at fortælle husets historie. Facadens tavler repareres bedst med kalkmørtel – cementmørtel er for stift og falder hurtigt af igen, hvilket vil fordyre vedligeholdelsen. På samme måde vedligeholdes de murede og pudsede facader. Evt. tidligere plastmaling skal helst renses af forinden, og facaden behandles med en mat overfladebehandling som kalk eller diffusionsåben silikatmaling i fx hvid, lysegul eller lys okker.

Er huset klassicistisk inspireret bør facadens taktfaste opdeling og de enkle dekorationer bevares. Både strå- og tegltage bør som udgangspunkt altid bevares, det samme gælder for skorstenspiber. Ved udskiftning af tegltage bør man benytte sam-

Byggeskik på landet

me slags sten som den oprindelige, og tagrender og nedløb bør udføres i zink, som patinerer langt smukkere end tilsvarende i plast.

Porte og hoveddøre bør bevares, da de understøtter fortællingen om husets historie og oprindelse. Det samme gælder for vinduernes detaljering. Mange af de oprindelige vinduer med enkeltlags glas er desværre i dag forsvundet til fordel for fabriksproducerede vinduer, der ikke har samme detaljeringsgrad. Oprindelige vinduer bør bevares eller evt. udskiftes med nye kopier i træ med enkeltlags glas og forsatsvinduer eller koblede forsatsrammer. Læs mere i anvisning om **vedligeholdelse og fornyelse af vinduer**. Når fx hoveddøre og vinduer skal farvesættes, er det vigtigt at holde sig til de historiske farver, der blev brugt på landets huse for at give kontrast og nuancering til facaden.

- ▲ *Oprindeligt var mange vinduer småsprossede og sjældent malet blå, da den blå farve var meget dyr. Hoveddøre var ofte tofløjede fyldingsdøre, ofte tofarvede som her, og bør bevares.*
- ◀ *Stråtage har normalt ingen tagrender, og regnvandet drypper derfor direkte ned på jorden langs hele tagskægget. For at undgå opsprøjt og opfugtning af den nederste del af bindingsværksvæggen kan man med fordel etablere en pigstensbælgning langs husmuren. Det er både smukt og praktisk.*
- ◀ *Udlængerne og deres detaljer bør bevares, så anlægget forbliver en harmonisk helhed – her er der udført en ny revledør og port som kopi af de originale.*
- ▼ *Såfremt man kan opnå landzonetilladelse, kan evt. udlænger med fordel inddrages til beboelse eller erhverv. Her er der isat nye dobbelte glasdøre bag revleporte. På den måde får man både lys og bevarer samtidigt udlængens udtryk af stald.*

Energiforbedringer

Det er muligt at energiforbedre de fleste landhuse til en fornuftig standard. Ved huse i bindingsværk er der dog en række forhold, der kræver speciel omhu og indsigt i mulighederne. Se også anvisning om **energioptimering**.

Tilbygninger

De fleste længehuse danner sammen med udlænger, stalde mv. nogle fine sluttede anlæg. Altaner, karnapper m.m. vil være fremmede for arkitekturen. Tilbygninger bør tilføjes som mindre "udskud" evt. på gavle, alternativt som fritliggende bygninger placeret, så man opnår en samlende helhed som et lille gårdmiljø mellem bygningerne. Hvis nye bygninger opføres med et nedtonet og traditionelt materiale- og farvevalg, kan de fint indpasses i den eksisterende sammenhæng.

Sommerhusene

Det første sommerhus på Møn var Liselund: Lystslottet fra 1792 blev skabt som et stråttækt stemningsparadis, helt i pagt med tidens ånd, hvor menneskets oplevelse af naturen for første gang kom i centrum. Sommerhuset er baseret på forestillingen om frihed – fristedet, hvor det simple liv uden arbejde og forpligtelser kan leves.

Indtil 1930'erne var sommerhusene forbeholdt den velhavende del af befolkningen. Politikens mange konkurrencer fra 1912-28 om billige små sommerhuse og feriehytter varslede dog en ny tid: Det lille enkle feriehus skulle være økonomisk overkommeligt for en større del af befolkningen. I 1938 fik alle ret til to ugers ferie, og i den nye fritid kunne man nu cykle ud i naturen, campere eller endda overnatte i små primitive feriehytter. Sommerhusene var indtil 1950'erne typisk små og beskedne, så det enkle sommerhusliv tæt på naturen kunne adskille sig fra hverdagslivet.

I perioden 1960-80 smittede velstanden også af på sommerhusbyggeriet, og antallet af huse eksploderede. Mange huse kom til at ligne små parcelhuse, måske blot i træ i stedet for murværk. Sommerhuslivet blev en forlængelse af parcelhuslivets hverdag, nu kun i andre omgivelser.

Ulvshales sommerhusområde blev grundlagt i begyndelsen af 1900-tallet med en række sommervillaer på Sandvejen. Hele området er udstykket ad flere omgange og består nu af blandet bebyggelse med både ældre og nyere sommerhuse med forskellige udtryk – fra de ældste sommerhuse med traditionelle saddeltage med stejl hældning og 1930'ernes mindre feriehytter med lavere tagpaptage over 1960'ernes mere typehusprægede huse til helt moderne sommerhuse.

- ▲ Landstedet Liselund (Gl. Slot) blev en udtømmelig inspirationskilde for en lang række sommerhuse fra 1910 og frem.
- ▼ Forslag fra Politikens sommerhuskonkurrence 1912 af arkitekterne Rosenkjær og Hjejle, hvor Liselunds indflydelse ses.

- ◀ I 1945 var der ca. 4.000 sommerhuse i Danmark, i 1965 var det tal steget til ca. 100.000, og i dag er der godt 220.000. Indtil 1950'erne var husene i gennemsnit ca. 20 m², spartansk indrettede uden indlagt vand, og de blev kun brugt i sommerperioden. Mange byggede selv deres sommerhus fra 1930'erne og frem til 1950'erne.

- ▼ Eksempel på et de tidlige sommerhuse fra ca.1920. Stråtaget og søjlerne under den overdækkede åbne veranda er tydeligt i familie med Liselund. De originale, hvidmalede vinduer står i fin kontrast til det sorte træværk – en klassisk farveholdning. Træværket har formentlig oprindeligt været tjæret, enten mørkebrunt eller sort.

Originalitet og bevaringsværdi

Nogle få sommerhuse står uændrede siden opførelsen, men de fleste har med tiden fået knopskydninger i takt med, at måden at bo i et sommerhus på har ændret sig. I mange tilfælde er dette sket med respekt for husets grundtræk, og knopskydningerne er på den måde med til at fortælle om sommerhusenes kulturhistorie. Facadens træværk er løbende fornyet, ligesom det oprindelige tegl-, strå- eller tagpaptag kan være forsvundet. Døre og vinduer kan være udskiftet, desværre ofte med nye vinduer uden samme detaljeringsgrad som tidligere. Ikke desto mindre kan den oprindelige arkitektur ofte aflæses, og sommerhusene repræsenterer derfor, i kraft af deres byggeskik og kulturhistorie, på fornem vis det danske sommerhusbyggeri i perioden 1918 til 1950.

Byggeskik og materialer

Sommerhusenes byggeskik og materialevalg tager traditionelt afsæt i naturen og samspillet med landskabet. Husene er generelt opført i traditionelle, kendte og afprøvede bygningsmaterialer uanset stilart – og kan derfor nemt vedligeholdes. Husene har typisk træbeklædte malede facader, men blankt eller pudset murværk og bindingsværk ses også. Tagene var oprindeligt strå eller tagpap. Helt indtil 1930'erne var vinduerne med sprosser, men med tiden blev ruderne større, og sprosserne forsvandt. Vinduerne har været linoliemalede i nuancer af grøn, grå, rød, blå eller hvid - eller tofarvede.

Sommerhusene kan opdeles i 4 hovedkategorier:

- Gavlhusene
- A-husene
- De små æsker
- De store æsker

Ud over disse hustyper ses mange andre eksempler på kompakte eller længeformede huse.

▲ Sommerhuset fra 1930'erne er opført i bindingsværk og stråtag med halvvalme som et fint, kompakt og velproportioneret hus. Et intakt eksempel på Bedre Byggeskik-stilen (1915-40) med tråde til klassicismen – og Liselund. Facaderne er rolige med taktfaste åbninger. Man kunne overveje at male terrassens træværk blå som skodderne for mere tyngde. Husets form står stærkt og rent og egner sig ikke til udvidelser.

◀ Fint lille sommerhus med lodret raftebeklædning og originale, småsprossede vinduer, der er malet smukt brungrå. Taget har nok haft glatdækket tagpap, men er på et tidspunkt blevet udskiftet med eternitbølgeplader. Ved en udskiftning kan man overveje at genskabe tagpaptaget.

▲ ▼ Begge sommerhuse er på et tidspunkt blevet udvidet med en tilbygning, der ligger i forlængelse af det oprindelige hus. Tilbygningerne er udført i de samme materialer som det eksisterende hus, er ikke for store og skader derfor ikke helheden.

Gavlhusene

De ældre sorte træhuse ligger på række med gavlen ud mod vejen, nogle længeformede, andre kortere, og er opført i overgangstiden mellem nationalromantikken og Bedre Byggeskik-stilen, hvor man var inspireret af det rigtigt danske, enkle og hjemlige. De har saddeltag med høj taghældning, Der er både altan og veranda i gavlen, hvor vinduer og døre er placeret symmetrisk. Tagene er enten stråttækte eller teglhængte. Facadebeklædningen er spån eller vandrette eller lodrette brædder – nogle gange alle tre på samme hus. Vinduer og terrassedøre er typisk torammede med smalle kitfalsede sprosser og hjørnebånd, med småsprossede eller større ruder. Døre og vinduer er hvide eller blå. Træværket har fine detaljer, som vidner om tidens høje håndværkskvalitet.

▼ Gavlhuset har klassisk sort træbeklædning og hvide vinduer med forholdsvis store ruder. Stråttaget er, efter sydsjællandsk tradition, afsluttet med kragetræer. Vinduerne på gavlen er desværre udskiftet med en moderne type uden hjørnebånd, men revledørene er de oprindelige.

Tilbygninger

De ældste sommerhuse fra omkring 1920 har stor kulturhistorisk betydning og fortæller om sommerhusets tilbliven. Husene har en meget "færdig" arkitektur med fine proportioner og er udført i en høj håndværksmæssig kvalitet. Kun mindre fritliggende tilbygninger er derfor mulige, og kun med en gentagelse af materiale- og farveholdning.

▲ Sommerhuset er opført i 1921 i Bedre Byggeskik-stilen (1915-1940) med fokus på symmetri og enkelhed. Huset har rødt, dansk tegltag, men huskroppen er inspireret af bjerghytter fra Schweiz og Norge. Husets gavl er ret bred, mens facaden er forholdsvis kort. Balkonen bæres af to søjler. De oprindelige sprossede vinduer og døre er heldigvis bevaret. Huset er et fint og helstøbt eksempel på det tidlige sommerhusbyggeri.

◀ Det er især på gavlen mod vejen, at man har været omhyggelig med at vise de enkle, men fint gennemførte detaljer. Detaljerne er et tegn på tidens høje håndværksmæssige standard.

▼ Stilarterne kan overlappende hinanden, fx som her Nationalromantik og Bedre Byggeskik. Nationalromantikken viser sig i søjlerne og stolperne samt det skråtstillede vindue øverst i gavlen. Bedre Byggeskik-stilen ses på de symmetriske placerede åbninger. Man kunne sidde overdækket og i ly for solen på den overdækkede veranda. De to udbygninger på siden af huset er ikke oprindelige.

A-husene

A-husets form stammer fra 1800-tallets såkaldte spændhuse, en fortrinsvis jysk byggeskik, der blev anvendt til simple mindre lader eller udhuse. Husets karakteristiske tag går næsten helt ned til terrænet, og den lave facadehøjde giver gavlene en trekantet form, der ligner et A. Tagene er generelt stråtækte, ret stejle og derfor også meget synlige, ofte med senere tilkomne kviste. Gavlen har typisk symmetrisk placerede vinduer og døre med en overdækket veranda i den ene gavl. Facader og gavle kan være beklædt med spån eller brædder – eller partielt stå murede og pudsede. Vinduer og terrassedøre er typisk opsprossede, opdelt i to eller flere rammer med kitfalsede sprosser og hjørnebånd. Terrassedøre og vinduer er hvidmalede, mens hoveddøre ofte stod i en mørkere farve.

▼ Nederst tv.: Ældre foto af et oprindeligt spændhus fra den jyske vestkyst, en simpel stråtækt landbrugsbygning. Nederst th.: Allerede i 1912 ses dette forslag til et A-hus i Politikens Konkurrence for billige sommerhuse. Huset er tydeligt inspireret af hedens spændhuse.

Tilbygninger

A-husets arkitektur domineres af den store tagflade, der fungerer som husets facade. Da taget er meget synligt, må evt. nye kviste derfor tilføjes med megen varsomhed, både hvad angår størrelse og udformning. A-husets karakteristiske husform vil sløres ved tilbygninger. Mindre fritliggende tilbygninger kan evt. placeres, så der opstår et mindre sammenhængende gårdanlæg. Materialer og farver bør tilpasses det eksisterende hus.

▲ Et af Ulvshales tidlige A-huse, opført i 1918, er tegnet af Rasmus Brüel. Gavlen er fint beklædt med sortmalede træspån. Den oprindelige overdækkede veranda er desværre inddraget til køkken, ligesom der er isat nyere fabriksvinduer og -døre.

◀ På originaltegningen til A-huset ses den oprindelige veranda – gavlen har tilsyneladende været beklædt med strå forneden.

◀ Ulempen ved A-husene er, at der ofte mangler lys i huset – en løsning er at isætte kviste i taget. Her må man dog være varsom med både dimensioner og udformning, så kvistene tilpasses huset og tagfladens størrelse.

▼ Et eksempel på et A-hus fra 1930'erne. De pudsede facader står fint malet i en mørkerød nuance, og de hvidmalede vinduers ruder har lavformat – begge dele tidtypiske træk. Den forholdsvist brede kvist er formentlig kommet til på et senere tidspunkt. Gavlens vandrette træbeklædning er blevet fornyet og mangler nu blot at blive tjæret eller malet.

De små æsker

De helt små sommerhuse har en rektangulær eller kubisk husform med valmet tag enten i tagpap eller strå. Tagpaptagene var oprindeligt glatdækkede, evt. i farver som rød eller grøn, men oftere sortgrå. På Sydsjælland brugte man som regel kragetræer, kløvede egestykker, til at fastholde stråtagets mønningshalm. Facadens brædder er typisk glat-høvlede, enten opsat lodret eller vandret, fx på klink. I 1930'erne brugte man ofte klare farver på facadens træværk med inspiration fra strandens små farverige badehuse. Vinduer og døre kan både sidde symmetrisk og asymmetrisk på facaderne. Vinduerne er ofte torammede med eller uden kitfalsede sprosser og hjørnebånd. Hoveddøre var enkeltfløjede med fyldinger eller brædder. Terrassedøren kan både være enkelt- eller tofløjet.

▲ Taget er fornyet med glatdækket tagpap, og facadens klinklagte brædder er malet i en tidstypisk mørkrød. Det lille skur på gavlen fører sig fint til huset – bemærk skurets smallere brædder. Stort hus, store brædder, lille hus små brædder. Det oprindelige vindue er bevaret og fint vedligeholdt.

Tilbygninger

De små huse er en fortælling om sommerhusets betydning for mellemkrigstidens sommerhusejere, hvor adgang til lys og luft skulle være for alle. Husenes sluttede form er stringent, og større tilbygninger er derfor reelt ikke muligt uden at skade hovedformen, men bør altid placeres som fritliggende annekser.

▲ Selv dette lillebitte sommerhus fra 1930'erne har et vist slægtskab med Liselund. Husets valmede stråtag har formentlig oprindeligt haft kragetræer til at fastholde mønningen. Husets træværk er malet i en klar gul med hvide vinduer. Vinduerne med de forholdsvis store ruder er af nyere dato.

◀ Det lille arkitekt tegnede hus fra Politikens Konkurrence om Feriehytter fra 1917 har dannet forbillede for utallige af datidens sommerhuse. Man kan bare sammenligne med huset ovenfor. I 1919 blev 8 timers arbejdsdagen indført, og korte weekender og ferier blev gradvist mere almindeligt over de næste årtier som en del af det moderne liv – en ny type feriehus opstod.

▼ De oprindelige "æsker" er beskedne feriehus med enkel bygningskunst og god byggeskik for små midler, hvor alle kvadratmeter er udnyttet optimalt. Det lille blå hus har valmet tagpaptag og tidstypiske helrudedede funkisvinduer - et præmieeksempel på datidens "weekend-hytte" – og en kulturhistorisk perle.

De store æsker

1930'ernes funkisstil smittede også af på sommerhusene, der typisk er ret brede med saddeltage med svag hældning og tagpapbeklædning. Tagene var oprindeligt glatdækkede evt. i en farve som rød eller grøn, men oftest sort.

Facadernes vindues- og døråbninger kan enten være symmetrisk placerede eller mere asymmetriske fx med det tidstypiske hjørnevindue. De sortmalede facader har en ganske rustik beklædning som afbarkede kløvede granrafter, opsat lodret eller vandret. Bræddebeklædningen kan også være brædder med fer og not eller to-på-en eller "bjælker". Beklædningerne har oprindeligt været tjærede. Vinduer og terrassedøre var som regel to-rammede med eller uden sprosser. Vinduerne var altid kitfalsede og med hjørnebånd, mens terrassedørene typisk havde et fyldingsfelt fornedet.

Tilbygninger

De typiske rustikke facader med rafter eller bjælker vidner om, at sommerhusene skulle være billige at opføre, måske endda som selvbyg. Rafterne eller de kløvede bjælker var dengang ofte et restprodukt fra savværkerne og krævede kun lidt forarbejdning. Husene fortæller derfor om en tid, hvor sommerhuset blev økonomisk tilgængeligt for flere. Udvidelser kan ske ved mindre tilføjelser, der underordner sig det eksisterende hus og med en gentagelse af materialer og farveholdning.

▲ De to sommerhuse fra 1930'erne er tydeligt i familie med hinanden – materialer og vindues- og dørformater er ens, men ru-deopdelingen er forskellig. Begge huse er beklædt med rustikke sortmalede, lodretstillede kløvede rafter, der står i fin kontrast til de snedkerfremstillede vinduer og døre.

◀ Øverst: Sommerhuset er udvidet med en mindre vinkelbygning, men hovedformen kan stadig aflæses. Taget har glatdækket tagpap, og beklædningen er to-på-en brædder. Nederst: Sommerhuset er også udvidet med en vinkelbygning, hvor både det valmede tag og beklædningen er gentaget, så der skabes en fin helhed.

▼ Et eksempel på et ganske intakt sommerhus med originale vinduer og revledør. Gavlens træbeklædning med notede brædder og revledøren står tjæret i den oprindelige mørkebrune farve, mens vinduet er malet i en smuk gråblå farve. Bemærk, hvordan døren næsten usynligt indgår i facaden.

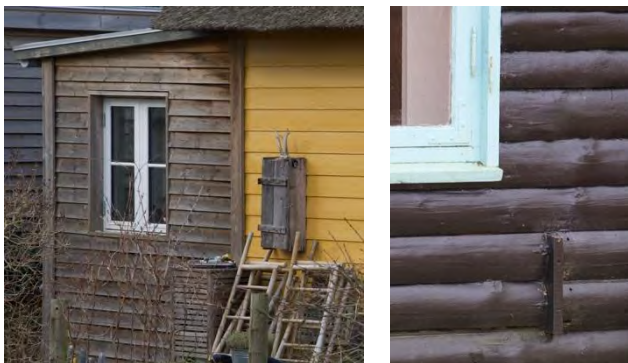

Generelle anbefalinger

Man bør gentage den oprindelige tag- eller facadebeklædning ved udskiftning, og skorstenspiber bør bevares. Tagpaptagene var oprindeligt glatdækkede, dvs. uden lister, og bør udføres sådan igen ved fornyelse. Stråtag bør have mønning af kragetræer efter sydsjællandsk tradition, og tegltage bør udskiftes med samme slags sten som den oprindelige. Tagrender og nedløb bør udføres i zink, som patinerer langt smukkere end tilsvarende i plast eller stål.

Når træværket skal repareres, er ujævnheder og patina med til at fortælle husets historie. Evt. tidligere plastmaling skal helst renses af forinden, og træværket behandles med en mat overfladebehandling som træbjæres, linoliemaling eller Falufarve (svensk slammaling). Træet vil med disse malingstyper kunne "trække vejret", og dermed mindskes risikoen for råd, svamp og skimmel. Når facader, hoveddøre eller vinduer skal farvesættes, er det vigtigt at holde sig til de historiske farver, der blev brugt på sommerhusene: Mørke farver på facaderne og lysere på vinduer for at give kontrast og nuancering til facaden.

▲ Ved tilbygninger er det vigtigt, at beklædningen følger sig til det eksisterende hus. Enten skal de nye brædder have samme dimension som de gamle eller helt adskille sig ved en markant mindre dimension – og de skal især males i samme farve.

Det er altid bedre at reparere de gamle vinduer og døre end at udskifte dem. Trækvaliteten er høj, og det er samtidigt bæredygtigt. Nye vinduer bør udføres i træ som en tro kopi af de originale, både mht. dimensioner og detaljering med enkeltlags glas og forsatsvinduer eller koblede forsatsrammer. Læs mere i anvisning om **vedligeholdelse og fornyelse af vinduer**. Oprindelige døre og evt. skodder bør bevares, da de understøtter fortællingen om husets historie og oprindelse.

▲ Det oprindelige dørparti står med fint flimrende, gammelt glas – pas på de gamle vinduer og ruder, de er guld værd for huset.

▲ Arkitekturen er sårbar for nye vinduer og døre, der er fremmede for sommerhusenes alder eller udseende, fx termoruder med kraftige sprosser, alu-trævinduer mv., der ikke har samme detaljeringsgrad som de oprindelige. Pas også på med nye, alt for store vinduespartier i facaderne.

◀ Den vandrette, rustikke bjælkelignende beklædning er en enkel, men vigtig detalje, som bør gentages ved fornyelse.

▼ Gavlen står smukt beklædt med flere forskellige typer træbeklædning: Foroven træspån, derefter klinklagte brædder og nederst to-på-en brædder. Sådanne detaljer bør altid gentages ved udskiftninger. Det oprindelige vindue er fint bevaret.

